

INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY

***Mobilność przestrzenna
i społeczno-zawodowa
ludności wiejskiej
w latach 2000-2005***

nr 29

Warszawa 2006

Łukasz Zwoliński

EKONOMICZNE I SPOŁECZNE UWARUNKOWANIA
ROZWOJU POLSKIEJ GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PO WSTĄPIENIU POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ

***Mobilność przestrzenna
i społeczno-zawodowa
ludności wiejskiej
w latach 2000-2005***

INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY

***Mobilność przestrzenna
i społeczno-zawodowa
ludności wiejskiej
w latach 2000-2005***

Autor:

mgr Łukasz Zwoliński

Redakcja naukowa:

dr hab. Alina Sikorska, prof. IERiGŻ-PIB

EKONOMICZNE I SPOŁECZNE UWARUNKOWANIA
ROZWOJU POLSKIEJ GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PO WSTĄPIENIU POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ

Warszawa 2006

Autor publikacji jest pracownikiem
Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
– Państwowego Instytutu Badawczego

Pracę zrealizowano w ramach tematu
**Zróżnicowanie regionalne w rozwoju rolnictwa oraz jego wpływ
na problemy ekonomiczne i społeczne obszarów wiejskich**
w zadaniu *Czynniki marginalizacji i konkurencyjności w strukturze
społeczno-ekonomicznej polskiej wsi po akcesji do UE*

Redakcja techniczna
Tadeusz Majewski

Projekt okładki
AKME Projekty Sp. z o.o.

ISBN 83-89666-52-9

*Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
– Państwowy Instytut Badawczy
00-950 Warszawa, ul. Świętokrzyska 20, skr. poczt. nr 984
tel.: (0 22) 50 54 444
faks: (0 22) 827 19 60
e-mail: dw@ierigz.waw.pl
<http://www.ierigz.waw.pl>*

EGZEMPLARZ BEZPŁATNY

Nakład: 250 egz.

Druk: Dział Wydawnictw IERiGŻ-PIB

Oprawa: UWIPAL

Spis treści

Słowo wstępne (<i>Alina Sikorska</i>).....	7
Wprowadzenie.....	9
1. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA OBSZARÓW WIEJSKICH.....	11
1.1. Zróżnicowanie obszarów wiejskich.....	11
1.2. Zmiany w liczbie ludności.....	16
1.3. Migracje na podstawie statystyk masowych.....	18
1.4. Praca oraz wykształcenie.....	19
2. ZMIANY W WIELKOŚCI BADANYCH WSI.....	26
2.1. Zmiany liczby rodzin.....	26
2.2. Nowe rodziny.....	29
3. MOBILNOŚĆ RODZIN.....	32
3.1. Mobilność ludności rolniczej.....	32
3.2. Mobilność ludności bezrolnej.....	40
3.3. Migracje zagraniczne ludności wiejskiej.....	45
Wnioski.....	47
Literatura.....	48

Słowo wstępne

Wśród ważkich zagadnień podejmowanych w analizach dotyczących rozwoju wsi i obszarów wiejskich silnie uwypukla się problem nadmiaru zasobów ludzkich w rolnictwie. Od początku zmian ustrojowych jest to główny czynnik, który poważnie ogranicza przemiany strukturalne w rolnictwie i wzrost dochodów osób zatrudnionych w tym sektorze gospodarki, a w konsekwencji ujemnie oddziałuje na społeczne i ekonomiczne warunki życia na obszarach wiejskich. Przyspieszenie procesu zmniejszania liczby zatrudnionych w rolnictwie utrudnia duża skala jawnego i ukrytego bezrobocia na wsi oraz upośledzenie ludności wiejskiej na rynku pracy (oddalenie miejsca zamieszkania od chłonnych rynków pracy, niski poziom wykształcenia, słabo płatna praca przy wysokich kosztach dojazdu).

Ograniczenia w możliwościach zarobkowych przyczyniły się do zmiany mechanizmów wyodrębniania się ludności bezrolnej wśród mieszkańców wsi. W przeszłości były to głównie młode osoby, które samodzielne życie łączyły z pracą poza gospodarstwem. Współcześnie do grupy mieszkańców wsi niezwiązanych z rolnictwem coraz częściej dołączają osoby, które przekazały gospodarstwa następcom, a same zmieniły status na emerycki. Z kolei wybór zawodów nierolniczych w silniejszym stopniu niż w okresach wcześniejszych łączy się z czasową bądź pełną migracją ze wsi. Wiedza na temat skali tych zjawisk, ich nasilenia przestrzennego i zmian jakie wywołują w wiejskiej społeczności ma istotne znaczenie zarówno dla rozpoznawania kierunku przeobrażeń w strukturach społeczno-zawodowych na wsi, jak i w rolnictwie. Obserwowane tendencje stanowią istotną przesłankę przy wyznaczaniu przemian jakie zachodzą na wsi po akcesji do UE.

W prezentowanej pracy podjęte zostały niektóre z wątków dotyczących przeobrażeń obszarów wiejskich. Głównym tematem opracowania jest analiza ruchliwości społeczno-ekonomicznej wiejskich rodzin oraz charakterystyka zjawisk migracyjnych. Treści zawarte w pracy dostarczają wielu informacji o procesach demograficznych zachodzących pod wpływem przemieszczeń przestrzennych ludności wiejskiej oraz jej mobilności zawodowej.

Wszystkie zaprezentowane w pracy zagadnienia zostały scharakteryzowane w ujęciu regionalnym. Wykazano, że tendencje i czynniki zmian ludności wiejskiej są głównie uwarunkowane lokalnym rozwojem gospodarczym i cechami gospodarstw rolnych. W okresie badania (lata 2000-2005) przemiany zachodzące na obszarach wiejskich były ściśle powiązane z uwarunkowaniami makroekonomicznymi, które spowalniały procesy przemian w obrębie wiejskich struktur, a jednocześnie nasilały negatywną selekcję w odniesieniu do zjawisk

migracyjnych. Zaobserwowano również znaczące zwiększenie wyjazdów zagranicznych.

Wszystkie obserwowane tendencje były uwarunkowane przede wszystkim czynnikami o charakterze ekonomicznym i należy uznać, że opisywane w pracy zjawiska są efektem dostosowywania się wiejskiej społeczności do nowych warunków gospodarczych oraz poszukiwania przez ludność wiejską możliwości awansu społeczno-ekonomicznego. Konsekwencji opisywanych zjawisk, zwłaszcza w ujęciu regionalnym, nie można oceniać jednoznacznie. Dotyczy to zwłaszcza nasilania się migracji zagranicznych z terenów szczególnie dotkniętych zjawiskiem bezrobocia. Fakt, że wychodźcami są stosunkowo osoby młode i lepiej wykształcone od osób pozostających, przyczyniać się będzie do pogłębiania przestrzennych różnic w rozwoju obszarów wiejskich i warunkach życia ich mieszkańców. Waga tego problemu jest tym bardziej istotna, że współcześnie o postępie ekonomicznym i cywilizacyjnym decyduje przede wszystkim tzw. kapitał ludzki, czym określa się na ogół wiedzę, skłonność do innowacyjności i aktywność społeczną na rzecz rozwoju, a ten czynnik w odniesieniu do przemian na polskiej wsi zazwyczaj działa ograniczająco.

Alina Sikorska

Wprowadzenie

W 2005 roku przeprowadzono kolejne badanie ankietowe rodzin zamieszkałych w 76 wsiach położonych w różnych regionach kraju. Próba miała charakter celowy i reprezentatywny ze względu na cechy społeczno-ekonomiczne oraz strukturę agrarną gospodarstw rolnych. Punktem odniesienia były wyniki badań tej samej zbiorowości w 2000 roku.

W badaniach wzięły udział 8604 rodziny, z czego 3705 rodzin posiadało gospodarstwo rolne o powierzchni większej niż 1 hektar użytków rolnych (rodziny rolnicze), a 4899 rodzin nie posiadało gospodarstwa rolnego lub uprawiało działki nie większe niż 1 ha użytków rolnych (rodziny nierolnicze).

Wśród szerokiego zakresu badawczego, analizowane są kwestie dotyczące ruchu naturalnego, przemieszczeń ludności oraz zmiany statusu społecznego i zawodowego.

Celem opracowania jest ukazanie głównych kierunków i powodów mobilności przestrzennej i społeczno-zawodowej ludności wiejskiej w latach 2000-2005.

W badaniach IERiGŻ-PIB mobilność społeczno-zawodowa analizowana jest pod kątem przeobrażeń strukturalnych na wsi i w rolnictwie w związku z czym obejmuje zmiany statusu rodziny na linii rolna – bezrolna. Proces ten występuje podczas zakupu ziemi, dzierżawy lub działów rodzinnych, w wyniku których rodzina bezrolna staje się użytkownikiem gospodarstwa rolnego o powierzchni większej niż 1 ha użytków rolnych.

Dotyczy ona także sytuacji odwrotnej, gdy rodzina użytkująca gospodarstwo rolne sprzedaje, oddzierżawia lub przekazuje ziemię w postaci działów rodzinnych, skutkiem czego zmianie ulega jej status i przechodzi do grupy rodzin bezrolnych, tj. użytkuje powierzchnię nie przekraczającą 1 ha użytków rolnych.

Praca składa się z dwóch części. W pierwszej przedstawiono ogólną charakterystykę obszarów wiejskich, czynniki wpływające na ich zróżnicowanie oraz podstawowe cechy społeczno-ekonomiczne ludności wiejskiej. W tej części opracowania posłużono się danymi statystycznymi zebranymi przez Główny Urząd Statystyczny w Warszawie.

W drugiej części pracy (Rozdział 2 i 3) omówiono zmiany w liczbie rodzin we wsiach objętych badaniem IERiGŻ-PIB oraz zanalizowano dane o mobilności przestrzennej i społeczno-zawodowej w obrębie wiejskich rodzin. Przeanalizowano zarówno migracje wewnętrzne, jak i zagraniczne.

Należy jednak zastrzec, że nie jest to pełna analiza materiału ankiety. Skupiono się na ludności z ankiet tzw. *zlikwidowanych*, tj. przeprowadzonych w 2000 roku, a nieistniejących w 2005 roku. Taka likwidacja mogła być uwarunkowana migracją całej rodziny (ok. 25% przypadków), zmianą statusu

społeczno-zawodowego (przejsie z rodziny rolnej na bezrolną lub odwrotnie – ok. 42%), lub w sytuacji w ktorej przestały istnieć z przyczyn naturalnych (dotyczy zwiszcza rodzin jednoosobowych – ok. 33%). Ogtem zbadano 952 rodziny.

W pracy podjęto próbę odpowiedzi na następujące pytania:

- na ile procesy przekształceń w liczbie i strukturze wiejskich rodzin są uwarunkowane przestrzennie,
- czy występuje migracyjna selekcja negatywna ludności wiejskiej, rozumiana jako wychodźstwo z obszarów wiejskich,
- czy wstąpienie Polski do Unii Europejskiej spowodowało wzrost liczby migracji zagranicznych z obszarów wiejskich.

W analizie przestrzennego zróznicowania terenów wiejskich pod względem uwarunkowan migracyjnych posluono si podziałem kraju na pic makroregionów.

Podstawowym kryterium wyodrębnienia regionów było podobieństwo struktury społeczno-gospodarczej wsi i rolnictwa danego terenu, jak również wzięto pod uwagę granice nowych wojewdztw¹.

Rysunek 1. Polska w podziale regionalnym

Makroregiony:

I – rodkowozachodni:

II – rodkowowschodni:

III – południowo-wschodni:

IV – południowo-zachodni:

V – ponocny:

Województwa:

kujawsko-pomorskie i wielkopolskie,

odzkie, mazowieckie, lubelskie i podlaskie,

witokrzyskie, małopolskie, podkarpackie i lskie,

opolskie, lubuskie i dolnośląskie,

zachodniopomorskie, pomorskie i warmińsko-mazurskie.

¹ A. Sikorska, Zmiany strukturalne na wsi i w rolnictwie w latach 1996-2000 a wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich. Synteza, IERiGż, Warszawa, 2001, str.7.

1. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA OBSZARÓW WIEJSKICH

1.1. Zróżnicowanie obszarów wiejskich

Mobilność ludności zależy od wielu czynników, które mają charakter mikro- i makroekonomiczny. Do tych pierwszych zaliczyć należy sprawy rodzinne, poprawę warunków mieszkaniowych, edukację, pracę. Do czynników oddziałujących na migrantów bezpośrednio dochodzą te, które związane są z aktualną lub długookresową polityką państwa związaną przede wszystkim z sytuacją na rynku pracy oraz dostępnością mieszkań. Do wspomnianych czynników oddziałujących na poszczególne osoby lub rodziny dodać należy zjawiska demograficzne, które z jednej strony mogą wynikać z bieżącej polityki państwa, a z drugiej często są od niej całkowicie niezależne².

W pracy przedstawiono wybrane zjawiska migracyjne występujące na terenach wiejskich. Analiza i zrozumienie zjawisk makroekonomicznych nie jest możliwe bez zaprezentowania pewnych cech charakteryzujących obszary wiejskie.

Obszary wiejskie zajmują 93,2% powierzchni Polski, a na wsi mieszka 38,5% ludności Polski. Według podziału administracyjnego w 2005 roku w Polsce było 1591 gmin wiejskich (64,2% ogółu gmin), 580 gmin miejsko-wiejskich (23,4% gmin) oraz tylko 307 gmin miejskich (12,4% gmin), co świadczy o rozdrobnionej sieci osadniczej na terenach wiejskich.

Na terenach wiejskich było 53 020 miejscowości wiejskich, w których skład wchodzi wsie, osady oraz przysiółki. Przeciętna liczba ludności w jednej miejscowości wiejskiej w 2005 roku wyniosła 277 osób.

Regionalne zróżnicowanie obszarów wiejskich w Polsce wynika przede wszystkim z uwarunkowań historycznych. Ziemia polska od drugiej połowy XVIII wieku do 1918 roku znajdowała się pod wpływem trzech mocarstw: Rosji, Prus oraz Austrii. Prawie 150-letnie oddziaływanie społeczno-gospodarcze tych państw spowodowało, że do czasów współczesnych możemy wyróżnić odmienne elementy obszarów wiejskich i rolnictwa, które były charakterystyczne dla poszczególnych zaborów.

Tereny dawnej Galicji reprezentują typ rolnictwa rozdrobnionego oraz intensywnego pod względem pracochłonności produkcji. Dawniejsze tereny

² Państwo przez właściwe nakłady na ochronę życia noworodków, ochronę okołoporodową itp. powoduje zwiększenie urodzeń, co przekłada się na wielkość przyrostu naturalnego. Jednocześnie polityka prorodzinna w opiekuńczych państwach skandynawskich nie przyniosła zakładanego efektu wyraźnej poprawy współczynnika urodzeń, choć przyczyniła się do zahamowania jego spadku.

zaboru pruskiego to rolnictwo relatywnie wysoko produktywne. Centrum kraju jak również obszary północno-wschodnie charakteryzują się rolnictwem ekspansywnym i nisko produktywnym³.

Pod względem wielkości gospodarstw rolnych makroregiony środkowozachodni oraz północny charakteryzują się korzystną strukturą agrarną. Jest to spowodowane, w porównaniu do innych regionów, mniejszym odsetkiem gospodarstw małych do 2 hektarów oraz większym – gospodarstw powyżej 20 hektarów. Kolejną cechą charakterystyczną tego obszaru jest mniejsza niż średnia krajowa gęstość zaludnienia, a tym samym mniejsza przeciętna liczba osób zamieszkujących w jednej miejscowości wiejskiej.

Tabela 1. Struktura obszarowa gospodarstw rolnych oraz gęstość zaludnienia na terenach wiejskich w 2002 roku

Makroregiony	Grupy obszarowe gospodarstw rolnych w hektarach					Liczba osób na 1 km ²
	1-2	2-5	5-10	10-20	powyżej 20	
	Suma kolumn = 100					
Ogółem	26,4	32,3	21,8	13,6	5,9	50
Środkowozachodni	18,4	20,6	23,8	24,6	12,6	49
Środkowowschodni	19,1	29,6	28,3	17,6	5,4	47
Południowo-wschodni	37,7	42,9	15,3	3,3	0,8	92
Południowo-zachodni	31,4	27,2	18,8	13,3	9,3	43
Północny	21,9	20,7	17,1	22,6	17,7	29

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2005, GUS, Warszawa, 2005, str. 214, 215 oraz strona internetowa <http://www.stat.gov.pl>

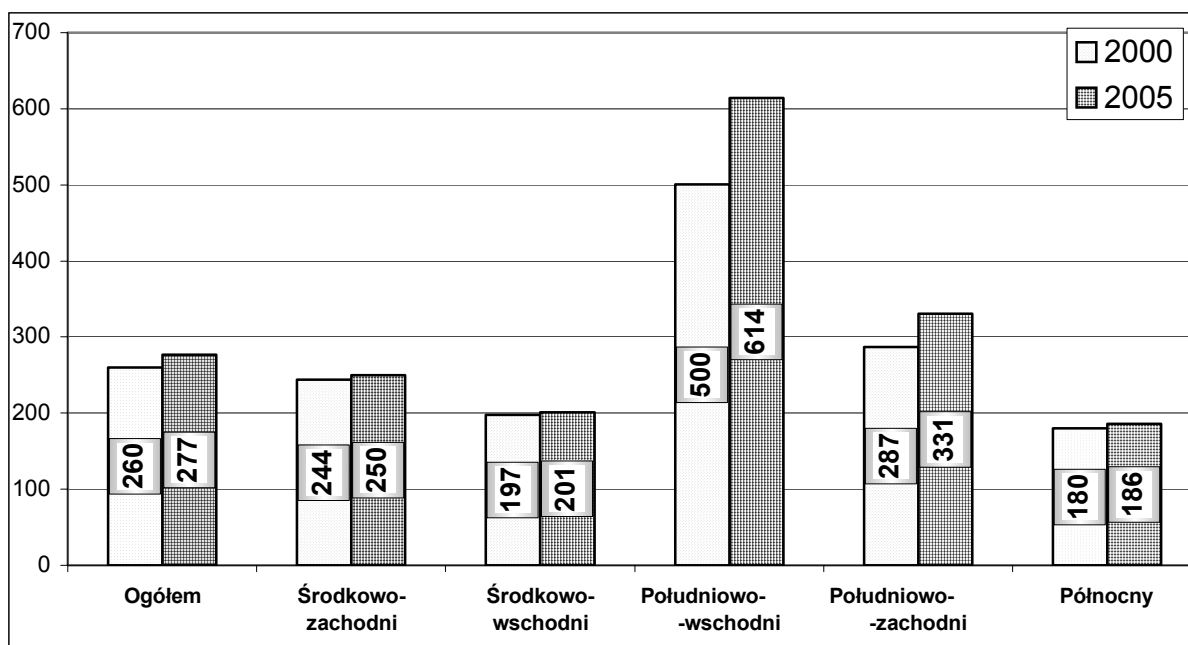
Region środkowowschodni charakteryzuje się małym udziałem gospodarstw najmniejszych, ale jednocześnie w porównaniu do wcześniej wymienionych terenów niższym odsetkiem gospodarstw powyżej 20 ha. W regionie tym od początku zmian systemowych w kraju obserwuje się negatywne zjawiska depopulacyjne, przejawiające się wzmożoną migracją młodzieży wiejskiej do miast.

Struktura agrarna gospodarstw rolnych położonych na południowych terenach Polski charakteryzuje się największym rozdrobnieniem. Dominują tutaj gospodarstwa małe, co wynika zarówno z tradycji zarobkowania poza rolnictwem, jak i z przywiązania do ziemi oraz przestrzegania tradycyjnych zasad dziedziczenia (działy rodzinne). Zarobkowaniu sprzyja na tym terenie gęsta sieć

³ Zróżnicowanie regionalne rolnictwa, pr. zbior. pod red. J. Zegara, GUS, Warszawa, 2003, str. 173.

ośrodków miejskich z rozwiniętym przemysłem, dobra infrastruktura komunikacyjna oraz struktura osadnicza wsi. Tworzą ją stosunkowo duże osiedla (nawet do 2000 mieszkańców)⁴. Przekłada się to na większą niż w pozostałych makroregionach średnią liczbę osób przypadających na jedną miejscowość (patrz rysunek 2) oraz zauważalną, szczególnie w regionie południowo-wschodnim, dużą gęstość zaludnienia.

Rysunek 2. Przeciętna liczba ludności w jednej miejscowości wiejskiej w latach 2000 i 2005

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Powierzchnia i ludność w przekroju terytorialnym w 2005 r.*, opracowanie zamieszczone na stronie internetowej <http://www.stat.gov.pl>

Kolejnym aspektem zróżnicowania regionalnego terenów wiejskich jest sieć osiedleńcza kraju. Najwięcej miejscowości wiejskich w 2005 roku znajdowało się w makroregionie środkowowschodnim (41,1% miejscowości wiejskich w Polsce), mniej o ponad połowę w makroregionie północnym (18,3%) i środkowozachodnim (16,8%), a najmniejszym udziałem charakteryzował się region południowo-wschodni (14,1%) i południowo-zachodni (9,7%). W porównaniu do 2000 roku liczba miejscowości wiejskich zmniejszyła się o 3752, co przyczyniło się do zwiększenia przeciętnej liczby mieszkańców przypadających na jedną miejscowość wiejską.

Przeciętna liczba osób przypadająca na jedną miejscowość wiejską w latach 2000-2005 zwiększyła się o 6,6% (17 osób). Najbardziej zauważalne zjawiska koncentracji wystąpiły w makroregionie południowo-wschodnim

⁴ Polska wieś 2000: Raport o stanie wsi, pr. zbior. pod red. J. Wilkina, FAPA, Warszawa, 2001, str. 19.

(zwiększenie liczby osób przydających na jedną miejscowość o 22,7%) oraz południowo-zachodnim (zwiększenie o 15,2%). Zjawiska koncentracji najłagodniejszy przebieg miały w makroregionie środkowowschodnim (wzrost o 1,9%) oraz środkowozachodnim (wzrost o 2,4%).

Porównując gęstość sieci osiedleńczej kraju ze średnią liczbą osób w jednej miejscowości wiejskiej można wyróżnić następujące cechy charakterystyczne obszarów wiejskich w poszczególnych regionach kraju.

Region środkowowschodni pod względem sieci osiedleńczej posiada typowo rolniczy charakter. Występuje tutaj najmniejsze rozproszenie miejscowości wiejskich (23 na 100 km² wobec średniej dla kraju wynoszącej 18 miejscowości na 100 km²), które jednak zgrupowane są w gminy cechujące się małą liczbą mieszkańców (patrz tabela 2).

Tabela 2. Procent gmin według liczby ludności wiejskiej w poszczególnych makroregionach w 2004 roku

Makroregiony	Liczba ludności wiejskiej w gminie			
	poniżej 5000	5000-6999	7000-9999	powyżej 10000
	Suma kolumn = 100			
Ogółem	35,2	27,9	22,1	14,8
Środkowozachodni	29,3	34,7	24,6	11,4
Środkowowschodni	44,3	28,3	19,2	8,2
Południowo-wschodni	18,1	23,6	27,4	30,9
Południowo-zachodni	40,0	28,0	21,5	10,5
Północny	44,9	26,6	17,9	10,6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2005, GUS, Warszawa, 2005, str. 82.

Makroregion północny charakteryzuje się dużo mniejszą ilością miejscowości wiejskich, co jest związane z wielkoobszarowym charakterem rolnictwa na tym terenie. Liczba mieszkańców przypadająca na jedną miejscowość jest tutaj najniższa w Polsce, a dodatkowo miejscowości są znacznie rozproszone (16 na 100 km²). Cechą charakterystyczną ośrodków gminnych na tym obszarze, podobnie jak w przypadku makroregionu środkowowschodniego, jest koncentracja ludności w gminach do 7000 mieszkańców.

Rozkład sieci osiedleńczej w makroregionie północnym wynika z historycznego charakteru rolnictwa tego obszaru, a głównie wiąże się z lokalizacją na tych terenach Państwowych Gospodarstw Rolnych. Funkcjonowały one do początku lat dziewięćdziesiątych i były często organizatorami życia społecznego, zapewniając zaspokojenie właściwie wszelkich potrzeb pracowników.

Udział miejscowości wiejskich na obszarze makroregionu środkowozachodniego w odniesieniu do wszystkich miejscowości na terenach wiejskich jest niewiele mniejszy niż w makroregionie północnym. Odmianą cechą jest rozproszenie, które na tym terenie jest mniejsze i wynosi 20 miejscowości na 100 km². Przeciętna liczba ludności jest wyższa niż w omawianych powyżej regionach, a tym samym ludność zamieszkuje gminy liczebniejsze (35,9% to gminy o liczbie ludności ponad 7000).

Południowe tereny Polski charakteryzują się najmniejszym odsetkiem miejscowości wiejskich w kraju. Ich liczba w przeliczeniu na 100 km² wynosi 13 (makroregion południowo-zachodni) oraz 15 (makroregion południowo-wschodni). Miejscowości charakteryzują się najwyższą przeciętną liczbą mieszkańców oraz zwłaszcza w makroregionie południowo-wschodnim wysokim odsetkiem dużych gmin (58,3% gmin ma ponad 7000 ludności).

Podsumowując wstępne rozważania dotyczące zróżnicowania regionalnego dotyczącego rozkładu sieci osiedleńczej na terenach wiejskich należy stwierdzić, że niekorzystny ich rozkład z punktu widzenia rozwoju obszarów wiejskich występuje w makroregionie środkowowschodnim oraz północnym. Niekorzystna sieć osiedleńcza wpływa negatywnie na zmiany infrastrukturalne, a co za tym idzie, również na tworzenie pozarolniczych miejsc pracy.

Należy pamiętać, że takie elementy infrastruktury jak drogi, wodociągi czy kanalizacja, ale również szkoły, placówki ochrony zdrowia i inne przyczyniają się do zwiększenia atrakcyjności inwestycyjnej, co skutkuje tworzeniem nowych miejsc pracy w zawodach pozarolniczych.

Modernizacja i budowa wiejskiej infrastruktury technicznej jest łatwiejsza do przeprowadzenia w miejscowościach liczniejszych ludnościowo z racji kumulacji kapitału i niewystępowania wyższych kosztów wynikających z odległości pomiędzy domami czy gospodarstwami rolnymi.

Sieć osiedleńcza wpływa również na położenie placówek infrastruktury społecznej. Szkoły w małych miejscowościach, czy placówki ochrony zdrowia z racji wysokich kosztów zostają zamykane, co potwierdzają dane statystyczne. Jak podaje GUS w roku szkolnym 1990/1991 było 14 808 szkół podstawowych dla dzieci wiejskich, podczas gdy w roku szkolnym 2004/2005 ich liczba zmniejszyła się do 10 110 co oznacza spadek o 31,7%.

Likwidacja placówek szkolnych pogłębia i tak duże dysproporcje dostępności do tych podstawowych instytucji pomiędzy mieszkańcami miast i wsi.

1.2. Zmiany w licznie ludności

W 2005 roku na obszarach wiejskich mieszkało 14,7 mln osób, z czego około 2,1 mln osób pracowało w rolnictwie.

Według statystyk masowych w ciągu ostatnich pięciu lat odsetek osób mieszkających na wsi praktycznie się nie zmienił (wzrost o 0,3 p.p.).

Największy odsetek ludności wiejskiej występował podobnie jak w 2000 roku w makroregionie środkowozachodnim, jednak największe zmiany w ciągu pięciu lat zanotowano w makroregionie południowo-wschodnim (wzrost udziału o 0,7 p.p.).

Tabela 3. Liczba ludności Polski ogółem oraz mieszkającej na terenach wiejskich w 2000 i 2005 roku

Makroregiony	2000			2005		
	Ogółem	Na wsi		Ogółem	Na wsi	
	w tys.	w tys.	w proc. ogółu ludności	w tys.	w tys.	w proc. ogółu ludności
Ogółem	38644211	14767694	38,2	38173835	14697152	38,5
Środkowozachodni	5460623	2216861	40,6	5433541	2228798	41,0
Środkowowschodni	11168902	4437499	39,7	11121280	4385497	39,4
Południowo-wschodni	11532883	4579541	39,7	11347640	4587824	40,4
Południowo-zachodni	5081320	1726189	34,0	4953754	1692651	34,2
Północny	5400483	1807604	33,5	5317620	1802382	33,9

Źródło: Opracowanie własne na podstawie bazy danych „Demografia” oraz opracowania: Powierzchnia i ludność w przekroju terytorialnym w 2005 r. zamieszczonych na stronie internetowej <http://www.stat.gov.pl>

Na tempo zmian strukturalnych w rolnictwie, jak również na sytuację na rynku pracy, wpływają w dużej mierze uwarunkowania demograficzne związane z udziałem ludności w poszczególnych grupach wiekowych. Od 2000 roku następuje stałe zwiększanie się liczby osób w wieku produkcyjnym urodzonych w czasie wyżu demograficznego z początku lat osiemdziesiątych.

Struktura wieku występująca na obszarach wiejskich w porównaniu z występującą w miastach charakteryzuje się większym odsetkiem ludności w wieku przedprodukcyjnym (o 5,4 p.p.) oraz nieznacznie większym udziałem osób w wieku poprodukcyjnym (o 0,2 p.p.). Z punktu widzenia polityki zatrudnienia szczególnie istotna jest informacja dotycząca udziału ludności w wieku produkcyjnym wśród ogółu, jak też tempo zmian w wielkości tej grupy osób.

Tabela 4. Ludność w wieku produkcyjnym i nieprodukcyjnym na terenach wiejskich w latach 2000-2004 (w proc.)

Rok	Ludność w wieku					
	przedprodukcyjnym		produkcyjnym		poprodukcyjnym	
	ogółem	wieś	ogółem	wieś	ogółem	wieś
2000	24,4	27,6	60,8	56,8	14,8	15,6
2001	23,5	26,8	61,5	57,6	15,0	15,6
2002	22,7	26,0	62,2	58,4	15,1	15,6
2003	21,9	25,2	62,9	59,3	15,2	15,5
2004	21,2	24,5	63,5	60,0	15,3	15,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2005, GUS, Warszawa, 2005, str. 86.

Na obszarach wiejskich w latach 2000-2004 roku następowało powiększanie udziału osób w wieku produkcyjnym o około 0,8 p.p. rocznie, podczas gdy w miastach przyrost ten w latach 2000-2003 wynosił rocznie około 0,6 p.p., natomiast w latach 2003-2004 wyniósł 0,4 p.p. Pomimo większego tempa przyrostu osób w wieku produkcyjnym, tereny wiejskie charakteryzują się nadal znacznie mniejszym odsetkiem tej grupy osób (w miastach w 2004 roku mieszkało 65,7% osób w wieku 18-59/64 lat).

Stałe zwiększanie się liczby osób w wieku produkcyjnym wymaga tworzenia nowych miejsc pracy. W przeciwnym wypadku występuje zagrożenie zwiększenia się liczby osób bez pracy. Dlatego z punktu widzenia polityki zatrudnienia ważne są zmiany w liczbie ludności w wieku produkcyjnym i jej kształtowanie się w przyszłości.

Według prognoz GUS⁵ liczba osób na terenach wiejskich w wieku produkcyjnym będzie wzrastać do 2014 roku, kiedy to odsetek osób w tym wieku w odniesieniu do ogółu ludności wiejskiej wyniesie 63,9%. Szczególnie trudne dla absorpcji wiejskich zasobów pracy będzie najbliższe 5 lat. Aby nie zwiększać i tak dużych zasobów pracy w rolnictwie, należałoby stworzyć do 2010 roku średnio corocznie 100 tys. nowych miejsc pracy poza rolnictwem.

Innym ważnym procesem demograficznym zaznaczającym się na obszarach wiejskich (podobnie jak i w kraju) jest niski przyrost naturalny. Przyrost naturalny w przeliczeniu na 1000 osób w 2004 roku wyniósł +0,3. W porównaniu do 2000 roku zanotowano spadek o 1,1 a więc o 78,6%. Na zmniejszanie przyrostu naturalnego bezpośrednio wpływa zmniejszenie liczby urodzeń, których w 2004 roku w przeliczeniu na 1000 osób było 10,3 i zmniejszyły się w porównaniu do 2000 roku o 11%.

Przyrost naturalny na terenach wiejskich (jak również w miastach) w ciągu najbliższych 5-10 lat nie powinien w dalszym ciągu spadać (co zostało

⁵ Prognoza ludności na lata 2003-2030, strona internetowa <http://www.stat.gov.pl>

już zaobserwowane w 2004 roku) w związku z wstępowaniem w wiek reprodukcyjny osób w wyżu demograficznego z początku lat osiemdziesiątych. Nie zmienia to faktu, iż tereny wiejskie stopniowo upodabniają się pod względem liczby urodzeń do negatywnych procesów obserwowanych w miastach.

1.3. Migracje na podstawie statystyk masowych

Na nieznaczne zwiększenie udziału liczby ludności wiejskiej w liczbie ludności Polski miały wpływ zwiększone migracje na linii miasto – wieś, zapoczątkowane w 2002 roku. Od tego okresu saldo migracji na tereny wiejskie wyniosło +90 tys. osób. Tym samym wskaźnik obrazujący liczbę migrantów na linii miasto – wieś w przeliczeniu na 1000 osób zwiększył się w porównaniu do 2000 roku ponad dziewięciokrotnie.

Tabela 5. Migracje ludności wiejskiej na pobyt stały oraz przyrost naturalny na wsi w latach 1996-2004 (na 1000 ludności)

Wyszczególnienie	1996-1999	2000	2001	2002	2003	2004
Przyrost naturalny	-	1,4	1,0	0,7	0,2	0,3
Saldo migracji wewnętrznych	-0,8	+0,3	+0,4	+1,2	+2,1	+2,8
Saldo migracji zagranicznych	-0,1	-0,2	-0,2	-0,2	-0,2	-0,1
Ogólne saldo migracji	-0,9	+0,1	+0,2	+1,0	+1,9	+2,7

Źródło: *Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2005*, GUS, Warszawa, 2005, str. 88, 90.

W ujęciu przestrzennym regionem, w którym zanotowano największy dodatni bilans migracji wewnętrznych na tereny wiejskie w 2004 roku był makroregion południowo-wschodni (saldo wyniosło +11,5 tys. osób). Wysokie, ujemne saldo migracji w miastach spowodowało, że makroregion ten charakteryzował się jednak ujemnym saldem migracji w odniesieniu do całego obszaru.

Silne procesy dezurbanizacyjne wystąpiły w 2004 roku na terenie makroregionu środkowowschodniego. Do 2001 roku region ten charakteryzował się największym w kraju ujemnym saldem migracji na terenach wiejskich. W 2002 roku zaobserwowano dodatnie saldo migracji, a w 2004 roku odwróciły się tendencje sprzed kilku lat i zanotowano dodatnie saldo migracji na wsi, a ujemne w miastach.

Tabela 6. Migracje wewnętrzne ludności na pobyt stały według kierunków w 2000 i 2004 roku

Makroregiony	Saldo migracji w 2000			Saldo migracji w 2004		
	ogółem	miasta	wieś	ogółem	miasta	wieś
Środkowozachodni	1188	100	1088	1359	-7648	9007
Środkowowschodni	3494	6357	-2863	5788	-2955	8743
Południowo-wschodni	-3067	-7917	4850	-4716	-16310	11594
Południowo-zachodni	-1101	-3090	1989	-1681	-7937	6256
Północny	-514	336	-850	-750	-6768	6018

Źródło: Opracowanie własne na podstawie „Banku Danych Regionalnych” zamieszczonego na stronie internetowej <http://www.stat.gov.pl>

Migracje zagraniczne ludności wiejskiej od szeregu lat pozostają na niezmiennym poziomie. W 2004 roku saldo migracji zagranicznych wyniosło -2,2 tys. osób (2,8 tys. imigrantów, 5 tys. emigrantów), co oznacza, że wskaźnik migracji zagranicznych w przeliczeniu na 1000 osób wyniósł -0,1. Saldo migracji dla 2004 roku było mniejsze w porównaniu do 2000 roku o 1,1 tys. osób, na co złożyły się zarówno mniejsze wyjazdy zagraniczne, jak też liczniejsze imigracje powracających Polaków⁶.

1.4. Praca oraz wykształcenie

Czynnikiem warunkującym zmiany strukturalne w rolnictwie jest zmniejszenie zatrudnienia w tym sektorze. Nie jest to możliwe bez korzystnej sytuacji na pozarolniczym rynku pracy oraz bez odpowiedniego poziomu wykształcenia ludności wiejskiej.

Stopa bezrobocia według BAEL⁷ na terenach wiejskich na koniec III kwartału 2005 roku wyniosła 14,7% i była niższa od występującej w miastach o 4,3 p.p. W porównaniu do 2000 roku nie zanotowano znaczącej zmiany (wzrost o 0,3 p.p.), jednak w porównaniu do I kwartału 2004 roku, który okazał się rekordowy w analizowanym pięcioleciu, nastąpił spadek o 4,9 p.p.

Niższa stopa bezrobocia na wsi niż na terenach miejskich związana jest z występowaniem zjawiska bezrobocia ukrytego. Bezrobocie ukryte w gospodarstwach rolnych dotyczy zaangażowania nadmiernych w stosunku do

⁶ 80-85% osób imigrujących w ostatnich latach stanowią powracający z zagranicy Polacy, por. Migracje zagraniczne ludności 2002, GUS, Warszawa, 2003, str. 35.

⁷ Reprezentacyjnym Badaniem Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL) objęte są osoby w wieku 15 lat i więcej, będące członkami gospodarstw domowych w wylosowanych mieszkaniach.

potrzeb zasobów pracy w działalność rolniczą. Według Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 roku⁸ bezrobocie ukryte wynosiło ponad 300 tys. osób.

Tabela 7. Aktywność ekonomiczna ludności wiejskiej według BAEL w 2000 i 2005 roku

Makroregiony	Współczynnik aktywności zawodowej ^a		Stopa bezrobocia ^b		Obciążenie pracujących osobami niepracującymi ^c	
	2000	2005	2000	2005	2000	2005
Ogółem	57,5	57,1	14,4	14,7	1029	1050
Środkowozachodni	58,8	59,3	12,8	15,7	950	1001
Środkowowschodni	60,0	58,0	11,0	10,2	873	920
Południowo-wschodni	56,5	57,8	13,3	13,0	1042	989
Południowo-zachodni	54,6	53,9	19,7	20,2	1279	1323
Północny	54,8	53,9	24,2	24,0	1410	1443

^a Współczynnik aktywności zawodowej obliczono jako udział aktywnych zawodowo w liczbie ludności wiejskiej (w wieku 15 lat i więcej) ogółem.

^b Stopę bezrobocia obliczono jako stosunek liczby bezrobotnych do liczby ludności aktywnej zawodowo zamieszkałej na terenach wiejskich.

^c Wskaźnik obciążenia pracujących osobami niepracującymi informuje ile osób niepracujących (bezrobotnych i biernych zawodowo) przypada na 1000 osób pracujących.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Aktywność ekonomiczna ludności Polski IV kwartał 2000 r., GUS, Warszawa, 2001, str. 3, oraz: Aktywność ekonomiczna ludności Polski III kwartał 2005 r., GUS, Warszawa, 2005, str. 72.

W 2005 roku w ujęciu regionalnym największe bezrobocie występowało, podobnie jak w 2000 roku, w makroregionie północnym, a najmniejsze w makroregionie środkowowschodnim. Północne obszary kraju są terenami, które najbardziej zostały dotknięte negatywnymi procesami na rynku pracy występującymi po transformacji systemowej.

Niska stopa bezrobocia w regionie środkowowschodnim wynika głównie z rolniczego charakteru tego obszaru. Ponad 65% ludności wiejskiej na tym terenie znajduje się w gospodarstwach domowych z użytkownikiem gospodarstwa indywidualnego. Większy odsetek osób związanych z użytkownikiem gospodarstwa indywidualnego występuje jedynie w makroregionie południowo-wschodnim (69,3%), jednak rolnictwo na tamtym terenie traktowane jest jako dodatkowe źródło korzyści, o czym może świadczyć silne rozdrobnienie gospodarstw (patrz tabela 1), a także struktura głównych źródeł utrzymania (patrz tabela 8).

⁸ Por. Stopa bezrobocia rejestrowanego w Polsce w latach 2001-2003, GUS, Warszawa, 2004, opracowanie zamieszczone na stronie internetowej <http://www.stat.gov.pl>

Rozkład stopy bezrobocia według wieku wskazuje, że największy odsetek bezrobotnych występował w wieku 15-24 lata. Jest to szczególnie niekorzystne ze względu na to, iż właśnie ta grupa wiekowa, stosunkowo lepiej wykształcona, powinna determinować zmiany strukturalne w rolnictwie, tymczasem w związku z niepewną sytuacją na rynku pracy często decyduje się na pozostanie w gospodarstwie.

Tereny wiejskie poza mniejszą stopą bezrobocia charakteryzują się również mniejszymi, w porównaniu do miast, wielkościami wskaźnika obciążenia pracujących osobami niepracującymi. Na koniec trzeciego kwartału 2005 roku na każdy tysiąc osób pracujących na terenach wiejskich przypadało 1050 osób niepracujących, podczas gdy w miastach wskaźnik ten wynosił 1255. Podobnie jak w przypadku stopy bezrobocia, najmniejsze wartości wskaźnika zanotowano w makroregionie środkowowschodnim, a największe w makroregionie północnym.

Mniejsze, w porównaniu do miast, wielkości wskaźnika obciążenia pracujących osobami niepracującymi wynikają z niekorzystnego zjawiska obserwowanego w rolnictwie, polegającego na pełnym zatrudnieniu członków rodziny w gospodarstwie rolnym niezależnie od faktycznych potrzeb. Wobec tego mniejsze wartości wskaźnika w porównaniu do miast nie są wartościami pożądanymi.

Z punktu widzenia rentowności systemu emerytalno-rentowego istotna jest dynamika zmian wskaźnika obciążenia pracujących osobami niepracującymi. W porównaniu do 2000 roku ogólnie w kraju zanotowano wzrost wskaźnika o 21 osób, jednak wystąpiły zasadnicze rozbieżności w regionalnym nasileniu tego zjawiska. Największy wzrost wskaźnika zanotowano w makroregionie środkowozachodnim (o 51 osób) oraz środkowowschodnim (o 48 osób). Odmiennie zjawiska wystąpiły w makroregionie południowo-wschodnim, w którym w porównaniu do 2000 roku zanotowano spadek o 53 osoby.

Zróżnicowanie regionalne występuje również w przypadku uwzględnienia kryterium jakim jest główne źródło utrzymania ludności zamieszkałej na wsi. Dla 9,0 mln osób zamieszkałych na terenach wiejskich głównym źródłem utrzymania była praca⁹ (61,4 %), a dla 5,5 mln osób (37,8 %) – niezarobkowe źródła¹⁰. Praca w sektorze prywatnym stanowiła główne źródło utrzymania dla prawie 6,5 mln (44,2 %) ludności obszarów wiejskich, natomiast praca w sektorze publicznym dla 2,5mln (17,2 %).

⁹ Praca w sektorze publicznym i prywatnym (łącznie z pracą w swoim gospodarstwie rolnym).

¹⁰ Podobne relacje zaobserwowano w miastach. Dla 61,1% ludności miejskiej głównym źródłem utrzymania była praca, a dla 36,6% niezarobkowe źródła.

Dochody z pracy miały największe znaczenie dla ludności wiejskiej zamieszkałej w makroregionie środkowozachodnim (w sumie 64,4% dochodów), a najmniejsze w makroregionie północnym (58,4%), w którym większym udziałem charakteryzowały się dochody niezarobkowe.

Do niezarobkowych źródeł utrzymania należy zaliczyć przede wszystkim: emerytury (43,5%), renty inwalidzkie (27,4%), renty rodzinne oraz zasiłki dla bezrobotnych. W ujęciu regionalnym najmniejszy udział osób utrzymujących się z niezarobkowych źródeł utrzymania zaznaczył się w makroregionie środkowozachodnim, podczas gdy w północnej części kraju udział ten był większy o 5 p.p.

Tabela 8. Ludność na obszarach wiejskich według głównego źródła utrzymania w 2002 roku (w proc.)

Makroregiony	Procent osób utrzymujących się				
	z pracy			z niezarobkowego źródła	z innych i niestabilnych źródeł
	w sektorze publicznym	w sektorze prywatnym			
		razem	w tym w swoim gospodarstwie rolnym		
Ogółem	17,2	44,2	16,7	37,8	0,8
Środkowozachodni	14,0	50,3	19,5	35,4	0,3
Środkowowschodni	14,9	48,6	25,6	36,1	0,4
Południowo-wschodni	21,2	39,0	11,6	38,8	1,0
Południowo-zachodni	18,2	40,5	9,3	39,2	2,1
Północny	15,3	43,2	11,7	40,8	0,7

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Charakterystyka obszarów wiejskich*, GUS, Olsztyn, 2004, str. 76.

Praca w swoim gospodarstwie rolnym stanowiła dla ludności wiejskiej dopiero czwarte źródło utrzymania. Niskie udziały dochodów z gospodarstwa odnotowano zwłaszcza w południowych rejonach kraju, co potwierdza pogląd o tradycjach zarobkowania pozarolniczego na tym obszarze.

Pozycja pracowników na rynku pracy w znacznej mierze zależy od ich poziomu wykształcenia. Mieszkańcy obszarów wiejskich charakteryzują się mniejszym udziałem osób z wykształceniem ponadpodstawowym (56,0%) niż mieszkańcy miast (73,4%). Od końca lat osiemdziesiątych zanotowano jednak

zasadniczą poprawę w kwestii wykształcenia ponadpodstawowego wśród mieszkańców terenów wiejskich (w 1998 roku – 39,3%)¹¹.

Do najważniejszych czynników mających wpływ na poziom wykształcenia ludności wiejskiej można zaliczyć trudne warunki materialne rodzin i wysokie koszty kształcenia dzieci. Wzrastające koszty kształcenia wynikają zarówno z rosnących cen książek i niezbędnych materiałów do nauki, jak i z rozdrobnionej sieci osiedleńczej miejscowości wiejskich, co powoduje konieczność dojazdów do szkoły, a tym samym ponoszenia dodatkowych kosztów. Odległości do dobrych placówek oświatowych nie stanowią tak dużego problemu w przypadku szkół podstawowych, jak w przypadku szkół średnich i wyższych. Kształcenie ponadpodstawowe wiąże się więc często z koniecznością opłacenia poza książkami i przyborami szkolnymi, również stancji i wyżywienia, co z racji kosztów nie jest dostępne dla wielu biednych osób z rodzin wiejskich.

Tabela 9. Ludność w wieku 15 lat i więcej na obszarach wiejskich według poziomu wykształcenia w 2002 roku (w proc.)

Makroregiony	Wyższe	Policealne i średnie	Zasadnicze zawodowe	Podstawowe	Nieukończone podstawowe i nieustalone
Ogółem	4,3	22,4	29,2	38,4	5,7
Środkowozachodni	4,1	20,7	33,2	38,7	3,3
Środkowowschodni	4,3	22,2	25,3	40,7	7,5
Południowo-wschodni	4,6	24,2	30,7	35,7	4,8
Południowo-zachodni	4,1	22,9	31,2	35,2	6,6
Północny	4,1	19,8	28,5	41,8	5,8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Charakterystyka obszarów wiejskich*, GUS, Olsztyn, 2004, str. 71.

Różnice w poziomie wykształcenia w poszczególnych rejonach kraju spowodowane są głównie czynnikiem historycznym¹². Największym odsetkiem osób posiadających wykształcenie ponadpodstawowe charakteryzuje się makroregion południowo-wschodni (59,6%), południowo-zachodni (58,1%) oraz środkowozachodni (58,0%).

¹¹ B. Sosnowska, *Ewolucja poziomu i struktury wykształcenia ludności wiejskiej oraz jej implikacje społeczno-ekonomiczne*, [w:] *Roczniki Naukowe SERiA*, Tom III, zeszyt 6, Poznań, 2001, str. 117.

¹² *Polska wieś 2000: Raport o stanie wsi*, pr. zbior. pod red. J. Wilkina, FAPA, Warszawa, 2000, str. 19.

W przypadku ludności zamieszkałej na południu Polski duży udział osób z wykształceniem ponadpodstawowym jest spowodowany, poza czynnikiem historycznym, również tradycją zarobkowania poza rolnictwem na tym terenie, a tym samym możliwościami wchłonięcia przez pozarolnicze gałęzie gospodarki osób z wykształceniem wyższym i średnim.

Sytuacja ta nie występuje na wschodnich terenach kraju, gdzie większość gmin ma charakter wyłącznie rolniczy, w związku z czym osoby z wykształceniem wyższym i średnim zmuszone są do poszukiwania pracy w miastach.

Absorpcja przez pozarolniczy rynek pracy nadwyżek pracowników z terenów wiejskich napotyka utrudnienia w postaci niekorzystnej struktury wykształcenia. Według wyników Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2002 z dnia 20 maja 2002 roku¹³ 62,3% ludności w wieku 45 lat i więcej posiada wykształcenie podstawowe lub podstawowe nieukończone. Sytuacja poprawia się wśród osób młodszych, choć i w tej grupie osób (15-44 lata) odsetek osób posiadających wykształcenie podstawowe ukończone i nieukończone jest wysoki (33,4%). Dominującą grupę wśród ludności w wieku 15-44 lata stanowią osoby posiadające wykształcenie zasadnicze zawodowe (36,4%).

Problemy dotyczące struktury wykształcenia wynikają nie tylko z braku osób wysoko wykwalifikowanych, ale także ze specyfiki kształcenia. Dotyczy to zwłaszcza Zasadniczych Szkół Zawodowych, które przygotowywały do wykonywania pracy na stanowisku robotnika wykwalifikowanego o ściśle określonych umiejętnościach, a nie przywiązywały należytej wagi do zapewnienia podstaw wiedzy zawodowej, które mogłyby być przydatne do sprawnego opanowania nowych specjalności¹⁴.

Reasumując rozważania dotyczące rynku pracy i wykształcenia warto zapoznać się z danymi dotyczącymi rozkładu stopy bezrobocia w zależności od poziomu wykształcenia.

Stopa bezrobocia zarówno na terenach wiejskich, jak i miejskich maleje w miarę przechodzenia do grup ludności z wyższym poziomem wykształcenia. Interesujące wydaje się spostrzeżenie, że na terenach wiejskich w porównaniu do miast stopa bezrobocia w przypadku wykształcenia podstawowego i zasadniczego jest blisko o połowę niższa. Łączyć to należy ze zjawiskiem

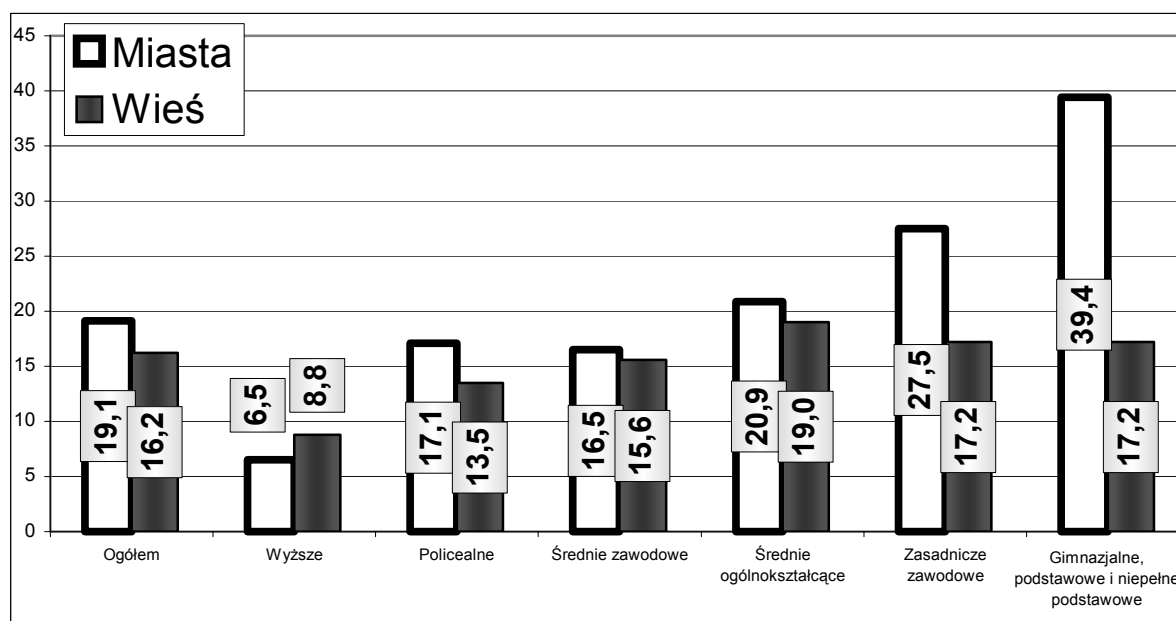
¹³ Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna, GUS, Warszawa, 2003, opracowanie zamieszczone na stronie internetowej <http://www.stat.gov.pl>

¹⁴ L. Kolarska-Bobińska, A. Rosner, J. Wilkin, *Przyszłość wsi polskiej, [w:] Przyszłość wsi polskiej, wizje, strategie, koncepcje*, pr. zbior. pod red. L. Kolarskiej-Bobińskiej, A. Rosnera, J. Wilkina, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa, 2001, str. 23.

bezrobocia utajonego w rolnictwie. Osoby z niskim wykształceniem widząc trudną sytuację na rynku pracy wybierają prowadzenie lub pomoc w kierowaniu gospodarstwem rolnym. Nie decydują się tym samym na aktywne poszukiwanie pracy, wobec czego nie powiększają liczby bezrobotnych¹⁵.

Jedyną grupą osób, wśród których stopa bezrobocia jest wyższa niż w analogicznej grupie zamieszkałej w mieście są osoby z wykształceniem wyższym. Potwierdza to wspomniany wcześniej problem absorpcji osób z tym wykształceniem przez wiejski rynek pracy. Jest to bardzo niebezpieczne zjawisko z punktu widzenia kształcenia młodzieży wiejskiej, która może zacząć krytycznie patrzeć na potrzebę podnoszenia swojego stanu wiedzy, skoro nawet wykształcenie wyższe nie gwarantuje zatrudnienia.

Rysunek 3. Wysokość stopy bezrobocia według poziomu wykształcenia na koniec IV kwartału 2004 roku (na podstawie BAEL)

Źródło: *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2005*, GUS, Warszawa, 2005, str. 250.

Powiększanie się w ostatnich latach liczby osób w wieku produkcyjnym spotęgowało złą sytuację na wiejskim rynku pracy. Wysokie bezrobocie na wsi oraz na terenach miejskich, jak również wysokie ceny mieszkań w okolicach chłonnych rynków pracy, stwarzają bariery dla opuszczenia gospodarstwa rolnego, a więc negatywnie oddziałują na procesy migracji przestrzennej i zmiany strukturalne w rolnictwie.

Jedną z szans rozwoju obszarów wiejskich są obserwowane od kilku lat zwiększone migracje ludności miejskiej na tereny wiejskie. Są to osoby często

¹⁵ Bezrobotni, według BAEL, są to (od I kwartału 2001 r.) osoby w wieku 15-74 lata, które spełniały jednocześnie 3 warunki: 1) w okresie badanego tygodnia nie były osobami pracującymi, 2) aktywnie poszukiwały pracy, 3) były gotowe podjąć pracę w ciągu 2 tygodni następujących po tygodniu badanym.

dobrze wykształcone, które traktują wieś jako miejsce ucieczki od zgiełku miasta lub wybierają tereny wiejskie jako miejsce prowadzenia działalności gospodarczej z powodu mniejszych kosztów. Wydaje się, że właściwe wykorzystanie potencjału tych osób, a również grupy osób z wykształceniem ponadpodstawowym zamieszkałych na terenach wiejskich, które dotychczas powiększały grono osób bezrobotnych, jest realnym przedsięwzięciem, które może przyczynić się do rozwijania pozarolniczego rynku pracy na terenach wiejskich.

2. ZMIANY WIELKOŚCI BADANYCH WSI

2.1. Zmiany liczby rodzin

Pewnych danych o mobilności wiejskiej populacji dostarczają dane dotyczące zmian w liczbie rodzin zamieszkałych we wsiach stanowiących stałą próbę badawczą IERiGŻ-PIB.

W latach 2000-2005 liczba rodzin ogółem w ankietowanych wsiach zmieniła się nieznacznie (spadek o 0,5%). W zasadzie nie uległa zmianie średnia liczba rodzin przypadających na jedną wieś (spadek w porównaniu z 2000 roku o 1 rodzinę). Analizując zmiany liczby rodzin w odniesieniu do makroregionów zaobserwować można zróżnicowany kierunek badanego zjawiska (patrz tabela 10).

Tabela 10. Zmiany w liczbie rodzin we wsiach objętych badaniem w 2000 i 2005 roku

Makroregiony	Średnia liczba rodzin na wieś		Udział procentowy wsi, w których liczba rodzin		
	2000 ^a	2005	powiększyła się	zmaląa	pozostała bez zmian
Ogółem	114	113	42	50	8
Środkowozachodni	101	103	60	20	20
Środkowowschodni	90	85	23	64	13
Południowo-wschodni	148	150	50	50	0
Południowo-zachodni	139	142	56	44	0
Północny	122	125	60	40	0

^a Dane dotyczące średniej liczby ludności na jedną wieś mogą być różne od danych prezentowanych we wcześniejszych publikacjach, por. Przemiany strukturalne we wsiach objętych badaniem IERiGŻ w latach 1996-2000, pr. zbior. pod red. A. Sikorskiej, IERiGŻ, Warszawa, 2001, str. 10. Wynika to ze zmiany próby, która w opracowaniach była mniejsza o wsie niebadane w 1996 roku w celu spełnienia założenia porównywalności danych. W obecnym opracowaniu nie zaistniała potrzeba zmniejszenia próby, gdyż wszystkie wsie badane w 2000 roku pokrywają się z próbą zastosowaną w 2005 roku.

Źródło: Ankieta IERiGŻ-PIB 2005.

Na większości badanych terenach liczba rodzin przypadająca na jedną wieś uległa nieznacznemu zwiększeniu (najbardziej w makroregionie południowo-zachodnim oraz północnym – wzrost o 3 jednostki). Zmniejszenie średniej liczby rodzin na jedną wieś zaobserwowano tylko w makroregionie środkowowschodnim. Spadek ten był jednak znacznie większy (wyniósł 5 jednostek) niż wzrost liczby rodzin w pozostałych makroregionach.

Średnia liczba rodzin przypadająca na jedną wieś w badaniach IERiGŻ-PIB jest większa niż analogiczne dane prezentowane w statystyce masowej. Według spisu ludności przeprowadzonego przez GUS w 2002 roku w Polsce było 42 835 wsi oraz 4 372,5 tys. wiejskich gospodarstw domowych¹⁶ co oznacza, że na jedną wieś przypadało 102 rodziny. Różnice pomiędzy wielkościami wynikają ze sposobu dobrania próby, która miała na celu jak najlepsze dopasowanie gospodarstw do struktury agrarnej charakteryzującej dany makroregion, przy jednoczesnej zasadzie ankietowania całych jednostek osadniczych.

Niewielkie zmiany dotyczące średniej liczby rodzin przypadającej na jedną wieś nie oznaczają, że liczba rodzin w badanych miejscowościach nie uległa zmianie. W 38 miejscowościach (50% badanych) liczba rodzin zmniejszyła się (spadek liczby rodzin o 6,4%), w 32 wsiach (42% badanych) liczba rodzin zwiększyła się (wzrost liczby rodzin o 6,2%), a w 6 (8% badanych) pozostała bez zmian.

Ubytek i powstawanie rodzin (zmiany w liczbie rodzin), a także zjawiska migracyjne zależą w dużym stopniu od statusu rodzin. Z badań prowadzonych w 2000 roku i wcześniej wynikało, że wiejskie rodziny bezrolne charakteryzują się większą ruchliwością, tj. ubytkiem i napływem nowych jednostek. Dlatego przed analizą tych zjawisk należy zapoznać się ze zmianami udziału rodzin nieposiadających gospodarstw rolnych.

Na podstawie wyników ankiet przeprowadzonych we wcześniejszych latach oraz w 2005 roku stwierdzić należy, że tempo wzrostu odsetka wiejskich rodzin bez gospodarstw rolnych uległo spowolnieniu¹⁷. W latach 1988-1992 średnioroczny przyrost gospodarstw bez użytkowania gospodarstwa rolnego wynosił prawie 1 p.p.¹⁸ W kolejnym okresie badań ankietowych, tj. w latach

¹⁶ Gospodarstwo domowe według GUS jest utożsamiane z pojęciem rodziny w ankiecie IERiGŻ-PIB. Gospodarstwo domowe według GUS definiuje się jako *zespół osób mieszkających razem i wspólnie utrzymujących się. Osoby samotne oraz mieszkające z innymi osobami, ale utrzymujące się oddzielnie, tworzą odrębne, jednoosobowe gospodarstwa domowe.*

¹⁷ Por. A. Sikorska, *Zmiany strukturalne na wsi i w rolnictwie w latach 1996-2000 a wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich*, IERiGŻ, Warszawa, 2001, str. 12.

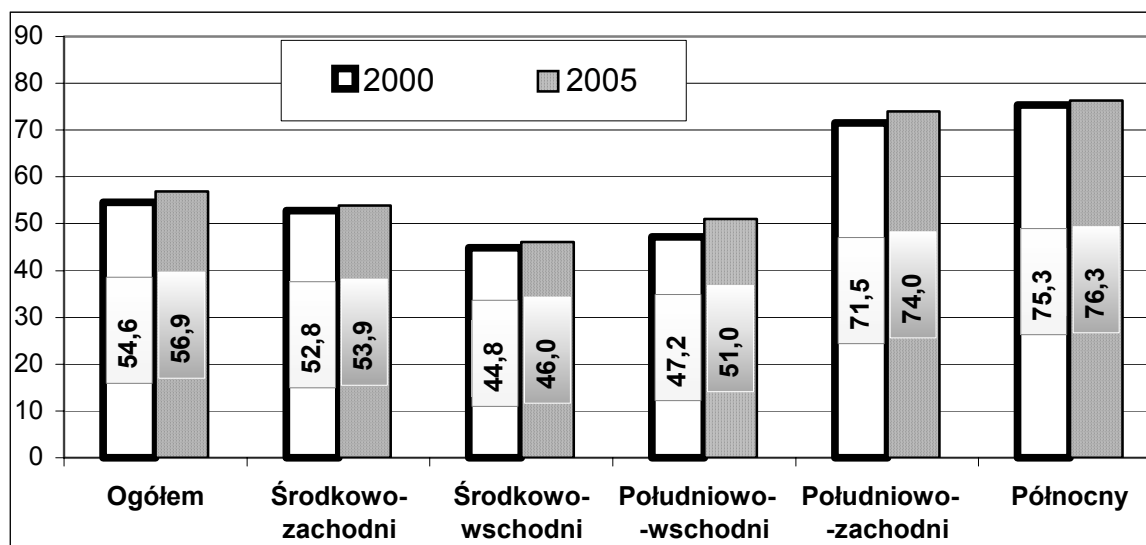
¹⁸ W 1996 roku udział rodzin bez użytkowania gospodarstwa wiejskiego wynosił 41,5%.

1992-1996 tempo przyrostu rodzin bezrolnych wrosło do prawie 1,5 p.p. średniorocznie. Na skutek wzrostu poziomu bezrobocia znalezienie alternatywnych do rolnictwa źródeł zarobkowania stawało się coraz trudniejsze, co potwierdziła kolejna ankieta badająca lata 1996-2000. Średnioroczne tempo wzrostu odsetka rodzin bezrolnych zmniejszyło się do 0,8 p.p.

Po 2000 roku nastąpiło dalsze zmniejszenie tempa wzrostu odsetka rodzin bezrolnych. Według ankiety badającej lata 2000-2005 liczba rodzin bez użytkowania gospodarstwa rolnego wzrastała średniorocznie o niecałe 0,5 p.p. i wyniosła w 2005 roku prawie 57% ogółu badanych rodzin. Należy podkreślić, że choć tempo wzrostu odsetka rodzin bezrolnych uległo spowolnieniu, to wzrost udziału tej grupy ludności jest stały.

Zarówno napływ, jak i ubytek rodzin z badanych wsi był wywołany zmianami występującymi głównie wśród rodzin nieużytkujących gospodarstwa rolnego. Analizując napływ i ubytek rodzin względem całego kraju stwierdza się, że 80% nowych rodzin (spadek o 1 p.p. w porównaniu z 2000 rokiem) oraz 60% rodzin zlikwidowanych (wzrost o ponad 5 p.p.) należało do grupy bezrolnej.

Rysunek 4. Udział procentowy rodzin nieposiadających gospodarstw rolnych w odniesieniu do rodzin ogółem w 2000 i 2005 roku

Źródło: Ankieta IERiGŻ-PIB 2005.

We wszystkich badanych makroregionach nastąpił ubytek rodzin rolniczych. Największy zanotowano w makroregionie południowo-zachodnim oraz środkowowschodnim. Największe tempo ubytku rodzin użytkujących gospodarstwa rolne w odniesieniu do wcześniejszego okresu badania zaobserwowano natomiast w makroregionie południowo-wschodnim (1 p.p. średniorocznie). Zwiększenie tempa ubytku rodzin rolniczych w makroregionach południowych spowodowało nieznaczne zwiększenie tempa dla całego kraju w porównaniu do

2000 roku, pomimo tego, iż w pozostałych regionach tempo ubytku zmniejszyło się.

Tabela 11. Saldo napływu i ubytku rodzin oraz udział rodzin nierolniczych w napływie i ubytku rodzin badanych miejscowości w 2000 oraz 2005 roku

Makroregiony	Rodziny nierolnicze				Saldo napływu i ubytku rodzin ^a			
	procentowy udział w				nierolniczych		rolniczych	
	napływie rodzin		ubytku rodzin					
	2000	2005	2000	2005	2000	2005	2000	2005
Ogółem	81,2	80,0	54,7	60,0	6,0	1,8	-5,6	-5,9
Środkowozachodni	87,0	81,4	55,6	71,7	8,4	1,8	-6,1	-2,5
Środkowowschodni	84,6	77,7	47,4	56,2	5,8	-2,5	-9,0	-7,1
Południowo-wschodni	69,9	79,1	53,7	47,1	8,9	7,3	-0,6	-5,8
Południowo-zachodni	83,5	79,7	67,3	64,9	2,2	1,5	-5,0	-7,2
Północny	94,3	85,1	66,7	76,6	4,9	0,2	-9,3	-4,0

^a Różnica pomiędzy nowymi rodzinami w badanej wsi a rodzinami, które uległy likwidacji (przyczyny naturalne, zmiana statusu lub migracja).

Źródło: Ankieta IERiGŻ-PIB 2005.

W przypadku rodzin nieposiadających gospodarstwa rolnego w większości makroregionów zanotowano dodatnie saldo napływu i ubytku rodzin, co oznacza, że więcej rodzin powstawało (w wyniku zmiany statusu lub migracji) niż ulegało likwidacji. Tempo napływu ludności bezrolnej w latach 2000-2005 zmniejszyło się o 0,85 p.p. średniorocznie. W ujęciu regionalnym największy spadek przyrostu liczby rodzin wystąpił w makroregionie środkowowschodnim, w którym w 2005 roku zanotowano ubytek rodzin nierolniczych.

W makroregionie środkowowschodnim oprócz zmniejszenia rodzin bezrolnych zanotowano również w ciągu ostatnich dwóch badań wysokie ubytki rodzin rolniczych. Świadczy to o występujących w latach 2000-2005 zjawiskach depopulacyjnych obszarów wiejskich dla badanego obszaru. Twierdzenie to jest zgodne z danymi statystyki masowej przedstawionymi w tabeli 3. Z danych GUS wynika, że największe przyrosty liczby ludności wiejskiej występują w makroregionie południowo-wschodnim, co zgodne jest również z badaniami przeprowadzonymi przez IERiGŻ-PIB.

2.2. Nowe rodziny

Biorąc pod uwagę wstępny charakter opracowania i brak zakończenia wszystkich prac związanych z tabelaryzacją danych ankietowych, na obecnym etapie tendencje migracyjne można charakteryzować na bazie podstawowych

danych o napływie nowych rodzin do badanych miejscowości. W tym celu posłużono się informacjami uzyskanymi od sołtysów badanych wsi. Informacje te zostały zawarte w odrębnym kwestionariuszu zatytułowanym „Charakterystyka wsi”. Odpowiedzi na pytania dotyczące kierunków migracji rodzin, które w latach 2000-2005 przybyły do ankietowanej wsi, zaprezentowane zostały w tabeli 12.

Podobnie jak w badaniach poprzednich okazało się, że najczęstszym miejscem wcześniejszego pobytu nowoprzybyłych rodzin była inna wieś. Według ankiety IERiGŻ-PIB co druga osoba migrująca do badanych wsi pochodziła z innych terenów wiejskich, co jest sprzeczne z wynikami Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2002.

Rozbieżności wynikają z innej metodologii przyjętej w czasie tych dwóch badań. Badania mobilności ludności przeprowadzane przez GUS nie uwzględniają ruchów osób, które przemieściły się z jednej wsi do innej w ramach tej samej gminy, a dodatkowo opierają się na danych meldunkowych. Ankieta IERiGŻ-PIB bada osoby zamieszkujące w danym momencie w miejscowości wiejskiej i nie opiera się na danych meldunkowych.

Tabela 12. Miejsce wcześniejszego pobytu nowych rodzin, które przybyły do badanych miejscowości w latach 2000-2005

Makroregiony	Udział procentowy nowych rodzin, które przybyły		
	z innego kraju	z innej wsi	z miasta
Ogółem	2	53	45
Środkowozachodni	0	69	31
Środkowowschodni	0	47	53
Południowo-wschodni	5	61	34
Południowo-zachodni	0	43	57
Północny	2	50	48

Źródło: Ankieta IERiGŻ-PIB 2005.

Metodologia przyjęta w statystyce masowej nie uwzględnia zatem faktycznej mobilności ludności wiejskiej, która często migruje na tereny okolicznej wsi. Wobec powszechnej opinii, że *najmniej osób przenosi się na inne tereny wiejskie*¹⁹ należy uwzględnić specyfikę migracji ludności wiejskiej.

Analiza przestrzenna kierunków napływu nowych rodzin do badanych wsi wskazuje, że regionami w których zanotowano największy udział migrantów z innej wsi był makroregion środkowozachodni oraz południowo-wschodni.

¹⁹ Migracje wewnętrzne ludności 2002, wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2002 z dnia 20 maja 2002 roku, GUS, Warszawa, 2003, str. 28.

Przyczyn występowania tego zjawiska we wspomnianych makroregionach należy upatrywać zarówno w kondycji rolnictwa na danym obszarze (makroregion środkowozachodni), jak i lokalnej specyfiki obszarów wiejskich. Na tę specyfikę wpływa przede wszystkim infrastruktura wsi oraz pozarolniczy rynek pracy.

Według ankiety IERiGŻ z 2000 roku oba makroregiony charakteryzowały się ponadprzeciętnym rozwojem infrastruktury technicznej. Na ten stan składała się dostępność do sieci wodociągowej (100% wsi w makroregionie środkowozachodnim i 80% w południowo-wschodnim było wyposażonych w wodociąg), kanalizacyjnej (40% wsi w makroregionie środkowozachodnim i 33,3% w południowo-wschodnim korzystało z oczyszczalni), telefonicznej (17,2 abonentów w makroregionie środkowozachodnim i 18,7 w południowo-wschodnim w przeliczeniu na 100 mieszkańców) oraz drogowej (100% wsi w makroregionie środkowozachodnim i 93,3% w południowo-wschodnim posiadało asfaltową drogę dojazdową).²⁰

Według tego samego badania makroregion południowo-wschodni charakteryzuje się wysokim rozpowszechnieniem zarobkowania wśród ludności wiejskiej. W 2000 roku 41,1% osób w wieku produkcyjnym na tym terenie pracowało zarobkowo (34,4% z rodzin rolniczych i 51,1% z rodzin bezrolnych) wobec średniej krajowej na poziomie 35,6%.

Napływ ludności z innych terenów wiejskich może być więc utożsamiany z pozytywnymi zjawiskami występującymi na badanym terenie. Potwierdzają to dane przedstawione w tabeli 11 dotyczące ubytku i napływu rodzin bezrolnych. W makroregionie środkowozachodnim oraz południowo-wschodnim zanotowano największe w kraju salda napływu rodzin bezrolnych. Podobne zjawiska obserwowane były również w badaniu z 2000 roku, co potwierdza tezę, iż najważniejszymi czynnikami wpływającymi na zapobieganie zjawiskom depopulacyjnym ludności wiejskiej są właściwe nakłady na infrastrukturę wsi oraz tworzenie pozarolniczych miejsc pracy.

W makroregionie środkowowschodnim oraz południowo-zachodnim zaobserwowano przeciwstawną tendencję w kierunkach migracji, a mianowicie ponad połowa nowych rodzin przybyła z terenów miejskich.

Duży odsetek migracji z miasta w obu makroregionach wynika po pierwsze, z doboru wsi objętych badaniem IERiGŻ-PIB, gdyż duża ich część znajduje się w bliskim sąsiedztwie miast z liczbą ludności przekraczającą 35 tys. Po drugie, w przypadku makroregionu południowo-zachodniego znaczny odsetek mi-

²⁰ A. Wasilewski, Stan oraz zmiany w infrastrukturze technicznej, [w:] Przemiany strukturalne we wsiach objętych badaniem IERiGŻ w latach 1996-2000, pr. zbior. pod red. A. Sikorskiej, IERiGŻ, 2001, str. 29-36.

gracji stanowią powroty na wieś dawnych migrantów zarobkowych, obecnie często będących już emerytami. Natomiast w makroregionie środkowowschodnim na migrację ludności znaczący wpływ mają trzy wielkie miasta: Warszawa, Łódź i Lublin. Oddziaływanie miast przejawia się głównie przez powstawanie wokół nich stref mieszkalnych na terenach wiejskich. Ludność miejska w miarę rozwoju infrastruktury drogowej i kolejowej coraz częściej decyduje się przeprowadzić na tereny wiejskie. Jest to podyktowane wieloma czynnikami, wśród których za najważniejsze uważane są: chęć polepszenia warunków bytowych (z racji niższych cen nieruchomości poza miastem), spokój i czyste powietrze oraz niższe koszty utrzymania.

Podsumowując należy stwierdzić, że proces urbanizacji w Polsce zatrzymał się, a wręcz następuje zwiększanie się udziału liczby ludności wiejskiej (patrz tabela 3).

3. MOBILNOŚĆ LUDNOŚCI WIEJSKIEJ

3.1. Mobilność ludności rolniczej

W latach 2000-2005 uległo likwidacji (z przyczyn naturalnych, zmiany statusu na rodzinę bezrolną lub w wyniku migracji) 381 rodzin użytkujących gospodarstwa rolne o powierzchni powyżej 1 ha użytków rolnych. Próba objęła 967 osób co oznacza, że przeciętna liczba osób wchodzących w skład rodzin rolniczych wyniosła 2,54 osoby na rodzinę. Ze względu na specyfikę migracji w tym segmencie badanie obejmuje wyłącznie osoby w wieku 15 lat i starsze²¹.

Wstępna analiza badań o migracji dotyczy wyłącznie tej grupy osób, których wychodźstwo całej rodziny przyczyniło się do likwidacji poprzedniej funkcjonującej rodziny rolniczej (rodzina i gospodarz). Nie są badani wychodźcy z gospodarstw istniejących ani osoby nowoprzybyłe. Nie umniejsza to jednak walorów poznawczych dotyczących migrantów z rodzin rolniczych. Zapiski ankietarów prezentujące poziom wykształcenia, miejsce pracy przed migracją i obecne, a także główne powody zmiany miejsca zamieszkania lub statusu społeczno-zawodowego ukazują w pełni główne mechanizmy opisywanego zjawiska.

Rozważania na temat osób, które opuściły gospodarstwa rolne, rozpoczynamy od przedstawienia struktury ludności według wieku oraz płci.

Analizując wychodźców ze względu na grupy wieku stwierdzić należy, że najbardziej mobilne są osoby młode, tj. w wieku od 15 do 34 lat. Zmiana miej-

²¹ Tj. szczegółowym zapisem o kierunku i charakterze migracji objęte są całe rodziny oraz członkowie rodzin w wieku 15 lat i więcej.

sca zamieszkania w tym okresie ma zazwyczaj związek z zakładaniem rodziny, edukacją lub rozpoczęciem pracy.

Stosunkowo dużą grupę osób mobilnych stanowią osoby w wieku powyżej 60 lat. Wynika to z dwóch podstawowych powodów. Pierwszym jest to, że do grupy ludności mobilnej zaliczane są osoby które zmieniły swój status społeczno-zawodowy na linii rolni – bezrolni. Osoby te nie zmieniły miejsca zamieszkania, a jedynie weszły w skład grupy osób bezrolnych i tym samym likwidacji uległ ich wcześniejszy status społeczno-zawodowy.

Drugi powód relatywnie dużej mobilności osób w starszym wieku polega na ich „przyłączeniu się” do rodziny dzieci lub innych krewnych. Proces ten często utożsamiany jest z pogorszeniem stanu zdrowia kierownika gospodarstwa, co uniemożliwia dalsze prowadzenie działalności rolniczej.

Struktura wychodźców według grup wieku pokazuje, że największy odsetek osób młodych wśród wychodźców zaznaczył się w makroregionie północnym oraz południowo-zachodnim. Z kolei najwyższy udział osób w starszych grupach wiekowych występował w makroregionie południowo-wschodnim i środkowowschodnim.

Tabela 13. Wychodźcy w latach 2000-2005 według wieku i płci

Makroregiony	Grupy według wieku (udział osób w proc.)				Struktura osób według płci (w proc.)	
	do 34	35-44	45-59	60 i więcej	mężczyźni	kobiety
Ogółem	33,6	13,4	26,2	26,8	48,4	51,6
Środkowozachodni	33,3	11,5	33,3	21,9	44,8	55,2
Środkowowschodni	32,0	12,4	26,6	29,0	52,4	47,6
Południowo-wschodni	31,7	13,8	23,4	31,1	46,5	53,5
Południowo-zachodni	38,6	15,0	25,7	20,7	43,6	56,4
Północny	38,8	15,6	27,8	17,8	51,1	48,9

Źródło: Ankieta IERiGŻ-PIB 2005.

Podział ludności według płci wskazuje, że prawidłowością jest większy udział kobiet niż mężczyzn. W odniesieniu do wcześniejszego badania z 2000 roku proporcje w tym zakresie nie uległy zasadniczej zmianie, ale wystąpiły różnice w podziale terytorialnym. Z badania przeprowadzonego w 2000 roku wynika, że jedynym obszarem z przewagą mężczyzn był makroregion północny. Analiza ankiet z 2005 roku pokazuje, iż przewaga mężczyzn nad kobietami wśród wychodźców poza makroregionem północnym występuje również w makroregionie środkowowschodnim.

Przewaga ludność w młodszych grupach wieku wśród wychodźców wiąże się z wyższym poziomem wykształcenia osób mobilnych niż ogółu ludności posiadającej gospodarstwa rolne.

Wyraźne różnice w poziomie wykształcenia ludności mobilnej i ludności użytkującej gospodarstwa rolne występują głównie w odniesieniu do wykształcenia wyższego. Na te dysproporcje szczególnie wpływ ma wysoki odsetek kobiet z wykształceniem wyższym (ponad dwukrotnie wyższy niż wśród mężczyzn), które zdecydowały się opuścić gospodarstwa rolne.

Tabela 14. Wychodźcy w latach 2000-2005 według poziomu wykształcenia^a oraz wykształcenie ludności w wieku 15 lat i więcej w gospodarstwach indywidualnych o powierzchni powyżej 1 ha użytków rolnych w 2002 roku według GUS

Makroregiony	Udział osób posiadających wykształcenie (w proc.)			
	niepełne i podstawowe	zasadnicze zawodowe	średnie i pomaturalne	wyższe
Ogółem	38,6	30,9	24,0	6,5
Środkowozachodni	42,6	28,7	26,4	2,3
Środkowowschodni	43,2	25,4	22,2	9,2
Południowo-wschodni	35,6	32,7	26,3	5,4
Południowo-zachodni	33,6	34,9	22,9	8,6
Północny	35,6	41,1	22,2	1,1
Mężczyźni	38,2	38,2	19,5	4,1
Kobiety	38,9	24,0	28,3	8,8
według GUS^b	44,4	30,3	21,9	3,1

^a Zestawienie obejmuje wykształcenie ukończone oraz nieukończone.

^b Wykształcenie nieustalone wynosi 0,3%.

Źródło: Ankieta IERiGŻ-PIB 2005 oraz Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2005, GUS, Warszawa, 2005, str. 94.

Najwyższy odsetek wychodźców posiadających wykształcenie ponadpodstawowe (66,4%) zaobserwowano w makroregionie południowo-zachodnim, najmniejszy (56,8%) w środkowowschodnim. W tym ostatnim wystąpił jednak największy w porównaniu do innych makroregionów odsetek osób z wykształceniem wyższym. Podobne relacje, dotyczące rozkładu przestrzennego osób z wykształceniem ponadpodstawowym i osób posiadających wykształcenie wyższe, zaobserwowano również w badaniu z 2000 roku.

Za główny powód migracji osób opuszczających gospodarstwa rolne osoby badane wskazały jego likwidację. Oznacza to, że większość badanych osób zmieniło jedynie swój status społeczno-zawodowy z rolnego na bezrolny.

Powyższą tezę potwierdza dokładna analiza tej grupy osób. Pod względem struktury płci likwidację gospodarstwa deklarowali w równej mierze mężczyźni (50,1%) i kobiety (49,9%). Były to osoby głównie (41,8%) w przedziale wieku od 45 do 59 lat, posiadające wykształcenie podstawowe ukończone lub nieukończone (51,9%), oraz które nie zmieniły faktycznego miejsca pobytu (91,0%).

Do pozostałych głównych motywów wychodźstwa z gospodarstwa rolnego zalicza się przede wszystkim: sprawy rodzinne, zarobkowe oraz mieszkaniowe.

Przyczynami rodzinnymi częściej kierowały się kobiety (55,0%) niż mężczyźni (45,0%). W większości były to osoby w grupie wieku 15-34 lata (65,3%), posiadające wykształcenie średnie (31,3%), których miejscem obecnego zamieszkania jest ta sama wieś (74,2%).

Tabela 15. Wychodźcy w latach 2000-2005 według głównego powodu migracji

Makroregiony	Główny powód migracji (wychodźcy w proc.)						
	rodzinny	zarobkowy	nauka	objęcie gospodarstwa rolnego	likwidacja gospodarstwa rolnego	mieszkanie	inny lub nieznan
Ogółem	39,3	4,8	0,2	0,5	50,8	2,9	1,6
Środkowozachodni	36,8	3,4	0,0	0,0	56,3	3,4	0,0
Środkowowschodni	42,9	5,9	0,3	0,9	47,0	2,1	0,9
Południowo-wschodni	34,9	6,1	0,0	0,0	53,8	3,5	1,6
Południowo-zachodni	37,9	2,9	0,7	1,4	50,0	2,1	5,0
Północny	45,6	0,0	0,0	0,0	50,0	4,4	0,0

Źródło: Ankieta IERiGŻ-PIB 2005.

Interesująca wydaje się szczegółowa analiza osób, które wskazały, że głównym powodem migracji były motywy zarobkowe. Pod względem struktury ludności według płci zdecydowanie częściej motywami takimi kierowali się mężczyźni (63,0% badanej grupy). Były to osoby w przeważającej części (58,7%) w grupie wieku do 34 lat, posiadające wykształcenie zasadnicze (50,0%) i które obecnie przebywają za granicą (58,7%).

Należy brać pod uwagę, że również zmiana miejsca zamieszkania łączyć się może z planami zawodowo-zarobkowymi. Potwierdza to fakt, że o ile 46,4% migrantów pracowało zarobkowo zanim wyszło z gospodarstwa, to po zmianie miejsca zamieszkania ich udział wzrósł do 67,9%. Należy również brać pod

uwagę, że część z tych osób zakończyło naukę, usamodzielniało się i podjęło pracę dopiero w nowym miejscu zamieszkania.

Ze względu na kryterium płci wśród osób kierujących się motywami związanymi z kwestiami mieszkaniowymi można zauważyć zasadnicze różnice. Mieszkanie jako główny powód migracji wskazało 60,7% kobiet, a tylko 39,3% mężczyzn. Były to osoby głównie w grupie wieku 15-34 lata (42,9%), z wykształceniem średnim (39,3%) oraz zamieszkujące obecnie na terenie innej wsi (46,4%) lub miasta (35,7%).

W badanej grupie wychodźców z rodzin rolniczych tylko 0,5% osób zadeklarowało, że głównym motywem migracji było objęcie innego gospodarstwa rolnego. Zdecydowanie częściej (60,0%) tymi motywami kierowali się mężczyźni. Pozostałe charakterystyczne cechy tej grupy osób to wiek do 34 lat (60,0%) oraz wykształcenie średnie (60,0%). Gospodarstwa rolne obejmowane przez osoby migrujące częściej znajdowały się w tej samej wsi (60,0%) niż innej miejscowości wiejskiej (40,0%).

W tabeli 15 wyodrębniono również grupę osób, których migracja była związana ze szczególnymi zdarzeniami losowymi (pobyt w zakładzie karnym, domu opiekuńczym), bądź jej powody nie były znane. Takie przypadki stanowiły niewielki odsetek i nie miały wpływu na opisane wcześniej uwarunkowania wychodźstwa.

Podsumowując kwestie związane z migracją rodzin użytkujących gospodarstwa rolne warto prześledzić szczegółowe kierunki migracji, czyli miejsce obecnego pobytu.

Tabela 16. Wychodźcy w latach 2000-2005 według miejsca migracji

Makroregiony	Miejsce migracji (w proc. wychodźców)				
	ta sama wieś	inna wieś	miasto	inny kraj	nieustalone
Ogółem	76,8	7,1	9,8	5,1	1,2
Środkowozachodni	78,2	6,9	14,9	0,0	0,0
Środkowowschodni	75,8	6,2	11,2	5,3	1,5
Południowo-wschodni	79,2	9,3	6,1	5,4	0,0
Południowo-zachodni	78,5	3,6	5,0	9,3	3,6
Północny	67,8	8,9	20,0	1,1	2,2

Źródło: Ankieta IERiGŻ-PIB 2005.

Ponad trzy czwarte badanych osób nie zmieniło faktycznego miejsca zamieszkania, a co dziesiąta osoba przeprowadziła się do miasta. W porównaniu do wcześniejszego badania zaobserwowano zmniejszenie mobilności badanej grupy osób, co wynika ze wzrostu o 4 p.p. osób, które obecnie przebywają w tej

samej wsi. Znacznie zmniejszyła się migracja do miasta (spadek o 5 p.p.), a wzrosła za granicę (o 2,2 p.p.). Migracja do innej wsi zmniejszyła się nieznacznie (o niecały 1 p.p.). Tym samym większość przypadków to nie migracje *sensu stricto* czyli przemieszczenia przestrzenne, a zmiany statusu społeczno-ekonomicznego.

W ujęciu przestrzennym najbardziej mobilny w obu badaniach okazał się makroregion północny. Wynika to prawdopodobnie z charakteru rolnictwa na danym obszarze. Rolnictwo Polski północnej w przeszłości było zdominowane przez Państwowe Gospodarstwa Rolne, w których pracowała większość mieszkańców wsi na tym terenie. Po upadku PGR-ów wiele osób znalazło się bez pracy, co spowodowało częste ubóstwo ludności wiejskiej, a w związku z tym poszukiwanie alternatywnych źródeł zarobkowania. W przeciwieństwie do innych makroregionów osoby migrujące z tego obszaru jako miejsce swojego zamieszkania stosunkowo rzadziej wybierały inny kraj, natomiast co piąta osoba z ogółu migrujących wybierała miasto.

Z punktu widzenia zmian agrarnych w polskim rolnictwie ważna wydaje się kwestia dotycząca wielkości gospodarstw, które uległy likwidacji oraz kierunków rozdysponowania ziemi z tych gospodarstw.

Tabela 17. Udział gospodarstw rolnych które uległy likwidacji w latach 2000-2005 w ogólnej liczbie gospodarstw

Makroregiony	Udział w ogólnej liczbie gospodarstw według grup obszarowych UR (w proc.)						Średnia powierzchnia likwidowanego gospodarstwa (w hekt. UR) ^a
	Ogółem	1,01-1,99	2,00-4,99	5,00-9,99	10,00-14,99	15,00 i więcej	
Polska	9,7	15,1	12,3	8,9	6,2	2,8	5,2
Środkowozachodni	7,3	15,0	12,0	11,4	6,4	0,7	6,4
Środkowowschodni	9,4	19,3	14,4	8,2	4,5	2,5	5,0
Południowo-wschodni	9,6	12,6	10,0	6,4	1,7	0,0	2,8
Południowo-zachodni	14,5	24,5	21,2	13,6	11,3	4,5	6,3
Północny	9,6	9,4	10,9	14,6	11,7	5,7	12,8

^a Łączna powierzchnia użytków rolnych (według stanu na 2000 rok) wszystkich zlikwidowanych gospodarstw rolnych w latach 2000-2005 podzielona przez liczbę gospodarstw zlikwidowanych w analizowanym okresie.

Źródło: Ankieta IERiGŻ-PIB 2005.

Z analizy grup obszarowych użytków rolnych likwidowanych gospodarstw wynikają dwa wnioski. Po pierwsze, biorąc pod uwagę liczbę likwidowanych gospodarstw stwierdza się, że najczęściej likwidowane były gospodarstwa o wielkości 2,00-4,99 ha (35,7% likwidowanych gospodarstw). Największy pro-

cent likwidacji tej grupy gospodarstw zanotowano w makroregionie południowo-wschodnim (45%). Po drugie, biorąc pod uwagę udział grup obszarowych użytków rolnych likwidowanych gospodarstw względem ogólnej liczby gospodarstw stwierdza się, że najczęściej likwidowanych jest gospodarstw najmniejszych, tj. w grupie 1,01-1,99 ha użytków rolnych. Największy procent likwidacji gospodarstw najmniejszych zanotowano w makroregionie południowo-zachodnim, w którym zlikwidowano prawie jedną czwartą z ogólnej liczby gospodarstw w tej grupie obszarowej.

Największy udział zlikwidowanych gospodarstw w ogólnej liczbie zbadanych wystąpił w makroregionie południowo-zachodnim, a najmniejszy w środkowozachodnim. W pozostałych makroregionach procent likwidowanych gospodarstw kształtował się prawie na takim samym poziomie.

Rozpatrując wielkość gospodarstw zlikwidowanych w ujęciu terytorialnym istotna jest również analiza ubytku gospodarstw średnich i dużych. Z tabeli 17 wynika, że największy udział likwidacji z ogólnej liczby gospodarstw w grupach obszarowych powyżej 5 ha użytków rolnych zanotowano w makroregionie północnym. Wynika z tego, że posiadanie dużego gospodarstwa rolnego w tym regionie nie jest wystarczającym atutem aby zatrzymać migracje młodzieży, której największy odsetek ubywa właśnie z tego obszaru (patrz tabela 13).

Należy uznać, że likwidacja gospodarstwa zazwyczaj przekłada się na zwiększenie udziału osób utrzymujących się z pracy poza rolnictwem. Świadczy o tym fakt, że przed opuszczeniem gospodarstwa zarobkowało 24,4% migrujących, natomiast po likwidacji ich odsetek wzrósł do 31,2%. Udział osób pracujących poza rolnictwem wśród wychodźców jest prawdopodobnie jeszcze wyższy, gdyż w przypadku prawie 22% osób ankieterzy zaznaczyli odpowiedź „nie pracuje, nie wie”. Liczba ta nie oznacza, że tak wielu migrantów pozostaje bez pracy, gdyż część osób wyprowadziła się z badanej wsi, w związku z czym nie było możliwości ustalenia ich obecnego miejsca pracy.

Na zakończenie rozważań dotyczących rodzin likwidujących gospodarstwa rolne warto prześledzić kierunki rozdysponowania ziemi z gospodarstw zlikwidowanych.

W badaniu obejmującym lata 2000-2005 najpopularniejszą formą rozdysponowania ziemi była oddzierżawa. W porównaniu z wcześniejszym okresem badania nastąpiła w tym zakresie zasadnicza zmiana, gdyż w latach 1996-2000 najpopularniejszą formą były działki rodzinne (41,4%), a oddzierżawa stanowiła 29,8% ogółu transakcji powodujących likwidację gospodarstwa.

Sprzedaż ziemi w porównaniu do lat 1996-2000 zwiększyła się prawie we wszystkich regionach kraju. Zmniejszenie tej formy rozdysponowania zanoto-

wano jedynie w makroregionie północnym, mimo tego w 2005 roku region ten charakteryzował się największym odsetkiem sprzedanej ziemi wśród gospodarstw zlikwidowanych. Świadczy to zarówno o chęci trwałego pozbycia się uprawianej ziemi, jak i o braku następców chętnych przejąć likwidowane gospodarstwo, co wynika z najmniejszego wśród makroregionów odsetka transakcji w postaci działów rodzinnych.

Na zwiększenie się odsetka sprzedaży w skali całego kraju wpływać mogła również korzystna zmiana cen ziemi, która w okresie 2000-2004 wzrosła nominalnie w obrocie sąsiedzkim średnio za 1 ha o 38,6%²².

Tabela 18. Formy rozdysponowania ziemią gospodarstw rolnych, które uległy likwidacji z powodu migracji w latach 2000-2005 (w proc.)

Makroregiony	Formy rozdysponowania ziemią gospodarstw zlikwidowanych				
	działy rodzinne	sprzedaż	oddzierżawa	rezygnacja z dzierżawy	przekazanie ziemi do ANR
Ogółem	29,2	29,4	34,6	6,3	0,5
Środkowozachodni	23,3	27,9	41,9	7,0	0,0
Środkowowschodni	34,6	21,4	39,0	5,0	0,0
Południowo-wschodni	33,3	30,5	31,2	3,5	1,4
Południowo-zachodni	18,2	40,9	30,3	10,6	0,0
Północny	15,2	42,4	27,3	15,2	0,0

Źródło: Ankieta IERiGŻ-PIB 2005.

Interesująca jest ponadto analiza przestrzennego zróżnicowania występowania transakcji sprzedaży. Tabela 18 pokazuje, że najmniejszy udział tej formy rozdysponowania ziemią wystąpił w makroregionie środkowowschodnim oraz środkowozachodnim, co prawdopodobnie świadczy o niechęci pozbywania się ziemi rolniczej.

Potwierdzeniem niechęci trwałego pozbywania się ziemi rolniczej we wspomnianych wyżej makroregionach, mogą być dane przedstawione w tabeli 17. Wynika z nich, że w makroregionie środkowozachodnim, w odniesieniu do liczby gospodarstw z 2000 roku, procent zlikwidowanych gospodarstw był najmniejszy wśród makroregionów, a w makroregionie środkowowschodnim, nieznacznie mniejszy od średniego w kraju.

Prezentowane dane uzyskane na podstawie ankiety IERiGŻ-PIB wydają się być zgodne z przedstawionymi we wcześniejszej części pracy głównymi zjawiskami społeczno-ekonomicznymi występującymi w makroregionie

²² Rynek ziemi rolniczej. Stan i perspektywy, nr 8, pr. zbior. pod red. A. Sikorskiej, Analizy Rynkowe, IERiGŻ-PIB, Warszawa, 2005.

środkowowschodnim. Pomimo występowania na tym obszarze wielu terenów charakteryzujących się gospodarczym i społecznym zacofaniem, tereny wiejskie tego regionu stają się coraz bardziej atrakcyjniejsze dla migrantów, co potwierdzają wysokie dodatnie salda migracji (patrz tabela 6). Nastąpiło tym samym zahamowanie – tak często poruszanego w publikacjach naukowych dotyczących zróżnicowania regionalnego terenów wiejskich – problemu zmniejszania się liczby ludności wiejskiej na tym terenie.

Nie zmienia to faktu, że na większości terenów wiejskich występuje selekcja negatywna, polegająca na opuszczaniu gospodarstw rolnych przez młode, stosunkowo lepiej wykształcone osoby. Jest to szczególnie widoczne w makroregionie południowo-zachodnim i północnym. Zjawisko negatywnej selekcji na tych terenach występuje głównie w wyniku dużej stopy bezrobocia (w obu makroregionach ponad 20%). Determinuje to ucieczkę młodzieży wiejskiej do miast (makroregion północny) lub za granicę (makroregion południowo-zachodni). Na tych terenach, częściej niż na pozostałych, główną formą rozdysponowania ziemi jest sprzedaż (ponad 40% ogółu transakcji). Przekłada się to na bardziej zaznaczającą się koncentrację gruntów na tych terenach.

Dodatkowym negatywnym zjawiskiem obserwowanym w całej populacji ludności rolniczej jest stały, większy niż w przypadku mężczyzn, odpływ kobiet z gospodarstw rolnych, co negatywnie przekłada się na proces zakładania nowych rodzin na terenach wiejskich.

3.2. Mobilność ludności bezrolnej

Ludność bezrolna, która w latach 2000-2005 została wyłączona z badań na skutek ubytku rodzin z przyczyn naturalnych, zmiany statusu na rodzinę rolną lub w wyniku migracji liczyła 661 osób z 571 rodzin. Prawidłowością w badaniach dotyczących rodzin wiejskich jest fakt, że rodziny bezrolne są mniej liczne niż rodziny użytkujące gospodarstwa rolne. Średnia liczba osób przypadających na jedną rodzinę w badanej zbiorowości wyniosła 1,16.

Zaprezentowanie mobilności przestrzennej i społeczno-zawodowej ludności bezrolnej należy rozpocząć od analizy grup wiekowych wychodźców z rodzin nieposiadających gospodarstwa rolnego.

W latach 2000-2005 najbardziej mobilna była ludność bezrolna w wieku 35-44 lata. Zasięg tego zjawiska był w tej grupie dużo wyższy niż w analogicznej grupie z rodzin rolniczych. Najwyższy udział (47%) mobilności ludności bezrolnej z tej grupy wieku zanotowano również w badaniu wcześniejszym prezentującym sytuację społeczno-ekonomiczną w latach 1996-2000. Duża mobilność ludności w wieku 35-44 lat wiąże się przede wszystkim z jej

ruchliwością społeczno-zawodową. Analiza grup wiekowych pod względem deklarowanego motywu migracji wskazuje, że osoby w tym wieku stanowią prawie 48% osób, które jako główny powód migracji uznały objęcie gospodarstwa rolnego.

Tabela 19. Wychodźcy z rodzin bezrolnych w latach 2000-2005 według wieku i płci

Makroregiony	Ludność według grup wieku (w proc.)				Struktura według płci (w proc.)	
	do 34	35-44	45-59	60 i więcej	mężczyźni	kobiety
Ogółem	23,6	40,0	21,6	14,8	48,3	51,7
Środkowozachodni	28,4	36,8	22,9	11,9	53,2	46,8
Środkowowschodni	22,0	42,6	17,1	18,3	44,5	55,5
Południowo-wschodni	24,5	49,0	19,2	7,3	51,0	49,0
Południowo-zachodni	18,3	30,8	24,0	26,9	42,3	57,7
Północny	24,8	36,1	27,1	12,0	50,4	49,6

Źródło: Ankieta IERiGŻ-PIB 2005.

Udział osób w wieku 60 lat i więcej wśród ludności bezrolnej jest mniejszy o 12 p.p. niż w przypadku analogicznej grupy wieku wśród osób użytkujących gospodarstwa rolne. Ludność rolna w podeszłym wieku charakteryzowała się stosunkowo dużym udziałem w mobilności ludności rolniczej głównie ze względu na likwidację gospodarstwa rolnego. Zjawisko to nie występuje wśród ludności bezrolnej, wobec czego ta grupa osób charakteryzuje się najmniejszą mobilnością badanej zbiorowości.

Podobnie jak w przypadku rodzin rolniczych, również wśród bezrolnych, większym udziałem wśród wychodźców charakteryzują się kobiety. Pod względem grup wiekowych najbardziej mobilne są kobiety w wieku 35-44 lata. Odnosząc tę grupę wiekową do ogółu migrantów, stwierdza się że co trzecią z rodzin bezrolnych w badanych miejscowościach jest kobieta w wieku 35-44 lat.

Ludność z rodzin bezrolnych charakteryzuje się wyższym poziomem wykształcenia niż ludność rolnicza. Świadczy o tym niższy odsetek osób z wykształceniem podstawowym i niepełnym oraz wyższy odsetek osób w grupie o pozostałych poziomach wykształcenia.

Uwzględniając kryterium płci w poziomie wykształcenia ludności zauważa się, że wśród mężczyzn więcej niż w grupie kobiet jest osób z wykształceniem ponadpodstawowym (80,0%). Jednocześnie odsetek osób z wykształceniem średnim i wyższym jest zdecydowanie wyższy wśród kobiet (39,8%) niż wśród mężczyzn (30,1%). Różnice wynikają głównie z dużego od-

setka mężczyzn, którzy posiadają wykształcenie zawodowe, natomiast kobiety częściej decydują się na naukę w szkołach średnich i pomaturalnych oraz na kontynuowanie nauki w szkołach wyższych.

Tabela 20. Wychodźcy z rodzin bezrolnych w latach 2000-2005 według poziomu wykształcenia^a

Makroregiony	Udział procentowy osób posiadających wykształcenie				
	niepełne i podstawowe	zasadnicze zawodowe	średnie i pomaturalne	wyższe	nieustalone
Ogółem	22,4	41,9	26,3	8,8	0,6
Środkowozachodni	18,3	49,6	21,1	11,0	0,0
Środkowowschodni	28,7	31,7	23,2	14,0	2,4
Południowo-wschodni	13,9	39,8	38,4	7,9	0,0
Południowo-zachodni	29,8	34,6	29,8	5,8	0,0
Północny	21,8	56,4	18,0	3,8	0,0
Mężczyźni	19,4	49,9	21,9	8,2	0,6
Kobiety	25,1	34,5	30,4	9,4	0,6

^a Zestawienie obejmuje wykształcenie ukończone oraz nieukończone.

Źródło: Ankieta IERiGŻ-PIB 2005.

Główne powody migracji rodzin bezrolnych są odmienne niż w przypadku rodzin rolniczych. Najważniejszymi motywami migracji dla większości wychodźców z rodzin bezrolnych w latach 2000-2005 były powody rodzinne.

Uwzględniając kryterium wieku motywami rodzinnymi kierowały się zarówno osoby w wieku 15-34 lata (33,3%), jak i w wieku 35-44 lata (34,1%). Różnice wystąpiły pod względem struktury płci. Podobnie jak w przypadku rodzin rolniczych częściej kwestie rodzinne kierowały migracjami kobiet (56,1%) niż mężczyzn (43,9%). Były to osoby głównie z wykształceniem podstawowym (36,4%) oraz zasadniczym zawodowym (29,5%), które obecnie mieszkają w tej samej wsi (42,0%) lub w mieście (33,0%).

Innymi ważnymi powodami dla osób z rodzin bezrolnych było objęcie gospodarstwa rolnego, jak też motywy związane z mieszkaniem. Pierwszy z tych motywów tradycyjnie częściej był deklarowany przez mężczyzn (53,4%) niż przez kobiety (46,6%). Osoby obejmujące gospodarstwa rolne z rodzin bezrolnych były starsze niż osoby, które kierowały się tymi samymi motywami w przypadku ludności rolniczej. Udział osób w wieku 35-44 lata wynosił 47,9%, a osoby w wieku 45-59 lat stanowiły 34,4% ludności bezrolnej obejmującej gospodarstwa rolne. Pod względem wykształcenia dominowały osoby, które ukończyły zasadniczą szkołę zawodową (57,7%), a w 94,5% odpowiedzi deklarowanym miejscem obecnego zamieszkania była ta sama wieś.

Prawie co czwarta osoba wśród wychodźców z rodzin bezrolnych deklarowała, że głównym powodem migracji są względy mieszkaniowe. Wśród osób, które kierowały się tymi motywami liczniejszą grupę stanowili mężczyźni (52,2%) niż kobiety (47,8%), oraz osoby w grupie wiekowej 35-44 lata (42,0%), posiadające wykształcenie zasadnicze (45,9%).

Tabela 21. Wychodźcy z rodzin bezrolnych w latach 2000-2005 według głównego powodu migracji

Makroregiony	Główny powód migracji (w proc. wychodźców)					
	rodzinny	zarobkowy	nauka	mieszkanie	objęcie gospodarstwa rolnego	inny i nieznanany
Ogółem	39,8	7,7	0,5	23,8	24,7	3,5
Środkowozachodni	47,7	4,6	0,0	26,6	16,5	4,6
Środkowowschodni	47,0	3,0	1,2	21,3	23,8	3,7
Południowo-wschodni	30,5	9,9	0,0	21,9	35,7	2,0
Południowo-zachodni	43,2	5,8	1,0	15,4	27,9	6,7
Północny	33,1	15,0	0,0	33,1	17,3	1,5

Źródło: Ankieta IERiGŻ-PIB 2005.

W przeciwieństwie do osób z rodzin rolniczych dominującym kierunkiem migracji było miasto (53,5%), natomiast miejsce zamieszkania, którym była inna wieś wybrało 40,8% tej grupy osób.

W porównaniu z osobami użytkującymi gospodarstwa rolne występuje również wyższy odsetek osób uważających, że głównym powodem migracji były względy zarobkowe oraz nauka.

W przeciwieństwie do ludności rolniczej, motywy migracji związane z pracą częściej wskazywały kobiety (51,0%) niż mężczyźni. Podobnie jak w przypadku motywów związanych z mieszkaniem, były to osoby w grupie wieku 35-44 lata (49,0%), posiadające wykształcenie zasadnicze (60,8%), i których głównym kierunkiem migracji było miasto (43,1%).

W przypadku uwzględnienia zmian o charakterze przestrzennym (migracje), a także społeczno-ekonomicznym (zmiana statusu z rodziny rolnej na bezrolną itp.), istotne jest miejsce zamieszkania po likwidacji dotychczasowego gospodarstwa domowego (patrz tabela 22).

Ponad 41% zbadanych osób z ludności nierolniczej nie zmieniło swojego miejsca pobytu, a jedynie zmieniło swój status na ludność rolniczą. Pomimo tego, ludność bezrolna charakteryzuje się większą mobilnością przestrzenną niż

ludność rolnicza, wśród której nie zmieniło swojego miejsca zamieszkania ponad 76% osób.

Tabela 22. Wychodźcy z rodzin bezrolnych w latach 2000-2005 według miejsca migracji

Makroregiony	Miejsce migracji (w proc. osób)				
	ta sama wieś	inna wieś	miasto	inny kraj	nieustalone
Ogółem	41,3	21,6	32,1	2,9	2,1
Środkowozachodni	27,5	40,3	29,4	2,8	0,0
Środkowowschodni	51,8	13,4	29,3	0,6	4,9
Południowo-wschodni	52,4	15,2	25,8	5,3	1,3
Południowo-zachodni	49,0	16,3	30,8	2,9	1,0
Północny	21,1	27,8	45,8	3,0	2,3

Źródło: Ankieta IERiGŻ-PIB 2005.

Wśród bezrolnej, podobnie jak w przypadku ludności rolniczej, najczęściej wybieranym miejscem docelowym migracji w latach 2000-2005 były tereny miejskie, następnie inne miejscowości wiejskie i pobyty w innych krajach.

W porównaniu z badaniem obejmującym lata 1996-2000 nastąpił wzrost udziału osób (o 1,5 p.p.), które nie zmieniły faktycznego miejsca zamieszkania oraz wzrost udziału osób, które wybrały za miejsce swojej migracji inną wieś (o 3,8 p.p.). Zmniejszył się udział ludności w przypadku migracji do miasta (o 5,8 p.p.), a w przypadku migracji do innych krajów nie zanotowano znaczących zmian (spadek o 0,1 p.p.).

W ujęciu przestrzennym najbardziej mobilna okazała się ludność bezrolna makroregionu północnego, co zaobserwowano również w badaniu wcześniejszym. Makroregion ten nadal wyróżniał się największym udziałem migracji do miasta, jednak w porównaniu z ankietą z 2000 roku nastąpił jej spadek prawie o połowę.

Dużą mobilnością ludności bezrolnej charakteryzował się również makroregion środkowozachodni. Procesy migracyjne w tym regionie były jednak odmienne niż na pozostałym obszarze kraju. W tym makroregionie 40,3% migrujących osób wybierało jako miejsce swojego zamieszkania inną wieś. Procesy te stanowią potwierdzenie atrakcyjności tego regionu jako miejsca zamieszkania.

Podsumowując kierunki migracji ludności zarówno z rodzin rolniczych, jak i bezrolnych należy stwierdzić, że 62,3% wychodźców z rodzin wiejskich nie zmieniło miejsca zamieszkania. Najbardziej mobilnym regionem okazał się makroregion północny, w którym tylko 39,9% wychodźców nie zmieniło miej-

sca zamieszkania, a najmniej mobilny w latach 2000-2005 był makroregion środkowowschodni (70,4% osób nie zmieniło swojego miejsca zamieszkania).

Makroregion północny oraz środkowozachodni znalazły się w czołówce regionów, w których ludność jako miejsce migracji wybierała tereny innej wsi lub miasta, z tym że w makroregionie środkowozachodnim dominowały kierunki do innych wsi (25,5%), a w makroregionie północnym – do miast (35,4%).

W latach 2000-2005 w porównaniu z okresem wcześniejszym nastąpiło zmniejszenie migracji przestrzennej zarówno wśród ludności rolniczej, jak i bezrolnej. Zjawisko to w większym zakresie objęło ludność rolniczą (wzrost pomiędzy badaniami o 4 p.p. wśród ludności zamieszkałej w tej samej wsi), niż bezrolną (wzrost o 1,5 p.p.).

Na zmniejszenie mobilności miała wpływ mniejsza migracja do miasta jak również na tereny wiejskie. W przypadku rodzin rolniczych migracja do miast w porównaniu do wcześniejszego okresu zmniejszyła się o 5 p.p., a rodzin bezrolnych o 5,8 p.p. Zmniejszenie migracji na tereny wiejskie w porównaniu do ankiety z 2000 roku istotnie zmieniło się w przypadku rodzin nieużytkujących gospodarstwa rolnego (spadek o 3,8 p.p.), natomiast w przypadku rodzin rolniczych zmiana była nieznaczna (spadek o 0,9 p.p.).

W latach 2000-2005 osoby migrujące chętniej niż w latach wcześniejszych jako miejsce swojego zamieszkania wybierały tereny miejskie. Miasto, jako główny kierunek migracji dominowało wśród ludności bezrolnej i wybierał je co trzeci migrujący, podczas gdy wśród ludności rolniczej, jedynie co dziesiąty.

3.3. Migracje zagraniczne ludności wiejskiej

Migracje zagraniczne w porównaniu do lat 1996-2000 wśród ogółu ludności wiejskiej znacznie się zwiększyły. W latach 2000-2005 11,6% osób, które faktycznie zmieniły miejsce zamieszkania emigrowało zagranicę.

Migracje zagraniczne są bardziej popularne wśród ludności rolniczej i właśnie dzięki zwiększonym wyjazdom zagranicznym osób z tej grupy ludności ten kierunek wychodźstwa ludności wiejskiej istotnie się powiększył.

Wyjazdy zagraniczne wśród ogółu ludności wiejskiej najczęściej wybierane są przez osoby zamieszkałe w makroregionie południowo-wschodnim oraz południowo-zachodnim. Według danych ankiety najczęściej wybieranymi krajami docelowymi emigrantów były: Niemcy, Wielka Brytania, USA, Włochy, Holandia i Irlandia.

Tabela 23. Migracje zagraniczne ludności wiejskiej^a

Makroregiony	2000			2005		
	Procent migrantów wśród ludności					
	rolniczej	bezrolnej	wiejskiej razem	rolniczej	bezrolnej	wiejskiej razem
Ogółem	11,3	5,1	7,6	23,0	5,1	11,6
Środkowozachodni	0,0	0,0	0,0	0,0	3,8	3,1
Środkowowschodni	10,1	1,6	5,6	23,4	1,4	12,8
Południowo-wschodni	20,0	16,1	18,0	26,2	11,4	18,5
Południowo-zachodni	25,0	12,8	15,3	52,0	5,8	20,8
Północny	3,4	0,0	0,8	3,7	3,9	3,9

^a Jako udział migracji przestrzennej, tzn. bez migracji społeczno-zawodowych w obrębie tej samej wsi.

Źródło: Ankieta IERiGŻ-PIB 2005.

Najmniejszy odsetek migracji zagranicznych na tle całej migracji przestrzennej w latach 2000-2005 zaobserwowano w makroregionie środkowozachodnim oraz północnym. Osoby mieszkające na tym obszarze częściej decydowały się na migracje do miast czy do innych wsi położonych na terenie Polski niż na migracje do innych państw.

Według kryterium płci na wyjazdy zagraniczne częściej decydowali się mężczyźni niż kobiety, co jest odwrotnym zjawiskiem niż w przypadku migracji wewnętrznych, a jednocześnie jest to zgodne z danymi prezentowanymi w statystyce masowej.

Tabela 24. Osoby wyjeżdżające za granicę (według wykształcenia i płci)

Wykształcenie	Struktura migrantów według wykształcenia z grupy ludności (w proc.)			Mężczyźni	Kobiety
	rolniczej	bezrolnej	wiejskiej razem		
Niepełne i podstawowe	12,2	5,3	10,3	5,6	15,6
Zasadnicze zawodowe	42,9	68,4	50,0	61,0	37,5
Średnie i pomaturalne	36,7	26,3	33,8	27,8	40,6
Wyższe	8,2	0,0	5,9	5,6	6,3
Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Udział osób wyjeżdżających	72,1	27,9	100,0	52,9	47,1

Źródło: Ankieta IERiGŻ-PIB 2005.

Połowę osób migrujących za granicę z terenów wiejskich stanowiły osoby posiadające wykształcenie zasadnicze zawodowe. Wyższym poziomem wykształcenia w grupie emigrantów charakteryzowały się osoby należące do ludności rolniczej. Potwierdza to przedstawioną we wcześniejszej części pracy

teżę, że z grona ludności rolniczej wychodźcami są stosunkowo młodsze i lepiej wykształcone osoby niż z rodzin bezrolnych.

W badaniu z 2005 roku żadna z osób emigrujących wśród ludności bezrolnej nie posiadała wykształcenia wyższego, co przyczyniło się do zaniżenia ogólnego udziału osób z tym właśnie wykształceniem. Dla porównania w latach 1996-2002 wyjechało 16,7% osób z rodzin bezrolnych oraz 11,1% z rodzin rolniczych z wykształceniem wyższym.

Osoby emigrujące jako główny powód migracji wskazywały motywy zarobkowe (84,2% osób z rodzin bezrolnych i 55,1% osób z rodzin rolniczych). Innym motywem migracji były sprawy rodzinne, które stanowiły przyczynę migracji 15,8% osób z rodzin bezrolnych oraz 26,5% osób z rodzin rolniczych. Motywami rodzinnymi głównie kierowały się kobiety (66,7% z rodzin bezrolnych oraz 76,9% z rodzin rolniczych), a zarobkowymi mężczyźni (62,5% z rodzin bezrolnych oraz 63% z rodzin rolniczych).

Wnioski

Cechy charakterystyczne dotyczące procesów migracyjnych, według ankiety IERiGŻ-PIB z 2005 roku, przedstawiają się następująco:

- występują migracje selektywne polegające na tym, że osoby opuszczające badane wsie charakteryzowały się młodszym wiekiem oraz wyższym poziomem wykształcenia niż ogół ludności wiejskiej. Występuje również nierównowaga płci (częściej migrują kobiety), co może negatywnie wpływać w przyszłości na proces zakładania rodzin na obszarach wiejskich;
- większą mobilnością przestrzenną charakteryzują się osoby z rodzin bezrolnych;
- najbardziej mobilne regiony kraju to makroregion północny i południowo-zachodni, a najczęściej wybieranym kierunkiem migracji jest miasto;
- w porównaniu do badania IERiGŻ z 2000 roku nastąpiło zmniejszenie migracji wewnętrznych (zwłaszcza wśród ludności rolniczej) oraz zwiększenie migracji zagranicznych;
- największy odsetek migracji zagranicznych odnotowano w południowych regionach kraju.

Literatura

1. Aktywność ekonomiczna ludności Polski III kwartał 2005 r., GUS, Warszawa, 2005.
2. Aktywność ekonomiczna ludności Polski IV kwartał 2000 r., GUS, Warszawa, 2001.
3. Charakterystyka obszarów wiejskich, GUS, Olsztyn, 2004.
4. Kijanowski P., Ruchliwość ludności wiejskiej w latach 1992-1996, IERiGŻ, Warszawa, 1998.
5. Kołodziejczyk D., Przyszłość kształcenia a zmiany na rynku pracy na obszarach wiejskich, [w:] Roczniki Naukowe SERiA, Tom III, zeszyt 6, Poznań, 2001.
6. Migracje wewnętrzne ludności 2002, wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2002 z dnia 20 maja 2002 roku, GUS, Warszawa, 2003.
7. Migracje zagraniczne ludności 2002, wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań z dnia 20 maja 2002 roku, GUS, Warszawa, 2003.
8. Ostrowski L., Procesy transformacji wsi i rolnictwa do gospodarki rynkowej, IERiGŻ, Warszawa, 1997.
9. Polska wieś 2000: Raport o stanie wsi, pr. zbior. pod red. J. Wilkina, FAPA, Warszawa, 2001.
10. Przemiany strukturalne we wsiach objętych badaniem IERiGŻ w latach 1996-2000, pr. zbior. pod red. A. Sikorskiej, IERiGŻ, 2001.
11. Przyszłość wsi polskiej, wizje, strategie, koncepcje, pr. zbior. pod red. L. Kolarskiej-Bobińskiej, A. Rosnera, J. Wilkina, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa, 2001.
12. Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2005, GUS, Warszawa, 2005.
13. Roczniki Statystyczne GUS z lat 2000-2005.
14. Sikorska A., Zmiany strukturalne na wsi i w rolnictwie w latach 1996-2000 a wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich. Synteza, IERiGŻ, Warszawa, 2001.
15. Sosnowska B., Ewolucja poziomu i struktury wykształcenia ludności wiejskiej oraz jej implikacje społeczno-ekonomiczne, [w:] Roczniki Naukowe SERiA, Tom III, zeszyt 6, Poznań, 2001.
16. Szemberg A., Przestrzenna mobilność ludności w latach 1996-2000, IERiGŻ, Warszawa, 2003.

17. Wieś, edukacja, Unia Europejska: Materiały z konferencji zorganizowanej przez Kancelarię Prezydenta RP z inicjatywy konferencji Rektorów Uczelni Rolniczych, SGGW, Warszawa, 2000.
18. Zróżnicowanie regionalne rolnictwa, pr. zbior. pod red. J. Zegara, GUS, Warszawa, 2003.

Źródła internetowe:

1. Główny Urząd Statystyczny: <http://www.stat.gov.pl>
2. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej: <http://www.mpips.gov.pl>